

302 DAGEN IN DE HEL VAN DÉ ÉERSTE WERELDOORLOG

VERDUN

DE HEL ZONDER EINDE

Martin Kruiniger

Inhoud

Voorwoord.....	3
Proloog.....	5
1. de Weg naar Verdun.....	8
2. de Eerste Regen van IJzer	12
3. Onder de Heuvel van Doden	16
4. de Nacht Die Niet Meer Bestond.....	20
5. de Mannen van Fort Douaumont	24
6. het Instortende Fort	28
7. de Heuvel van 1000 Granaten	32
8. de Zuurstank van Vaux	36
9. de Gangen van Vuur	40
10. de Duitse Deserteur	44
11. de Weg Zonder Terugkeer	48
12. de Kamer Zonder Adem.....	52
13. de Adem van de Aarde	56
14. de Diepte Die Niet Bestond	60
15. de Stroom van Donker Water.....	64
16. de Onderstroom van De Dood.....	68
17. de Diepte van Verdun	72
18. de Stilte Na De Storm	77
Epiloog	81

Voorwoord

Er zijn oorlogen die geschiedenisboeken vullen, en er zijn oorlogen die zielen openrijten. Verdun behoort tot die laatste categorie. Wie de foto's ziet, de getuigenissen leest of de plek bezoekt, voelt direct dat deze heuvels meer dragen dan aarde en steen. Ze dragen stemmen. Ze dragen stilte. Ze dragen littekens die nooit meer genezen.

De strijd om Verdun in 1916 duurde 302 dagen. Dat is langer dan sommige mensen in hun hele leven vrede hebben gekend. Het was een gevecht waarin geen front echt verschoof, maar waarin elke meter aarde talloze levens kostte. Het was een hel die met elke explosie opnieuw werd geboren. Een hel die niemand koos, maar iedereen moest doorstaan.

Dit boek is geen les. Het is geen document, geen droge opsomming, geen heldenverheerlijking. Het is een poging om de lezer even mee te nemen naar een plek waar moed en wanhoop naast elkaar bestonden. Waar mannen geen soldaten meer waren maar overlevers. Waar lucht geen lucht meer was maar rook, modder, angst en vuur. Waar het woord "overleven" soms slechts een paar uur betekende.

Ik heb geprobeerd om Verdun te benaderen zoals het was: rauw, menselijk, verwarrend, vernietigend en toch gevuld met momenten van menselijkheid die het waard zijn om nooit te vergeten. Elke scène, elke stap, elk perspectief is gebaseerd op de werkelijkheid van 1916, maar verteld door de ogen van fictieve personages die als dragers dienen voor de waarheid die daarachter schuilgaat.

Want Verdun was geen legende. Geen symbool alleen. Geen geschiedenis die ver van ons afstaat. Het was echt. Het was hier. En het was een vuurstorm die nog steeds nagloeit in elke foto, elk dagboek en elke stilte op die heuvels.

Met dit boek wil ik je niet alleen laten lezen.
Ik wil je laten voelen.
Laten horen.

Laten zien waarom de woorden **“Ils ne passeront pas”** meer waren dan een slogan.

Waarom Verdun nooit vergeten mag worden.

En vooral waarom oorlog nooit een echo mag worden waar we doof voor raken.

Proloog

De aarde ademde zwaar die ochtend, alsof de heuvels zelf probeerden te waarschuwen voor wat zou komen. Een ijle nevel hing over de kale velden rond Verdun en dempte het licht van de opkomende zon tot een vale, koperkleurige gloed die zich vastklampte aan de modder. In de verte rolde een trage dreun over het landschap, niet hard genoeg om te schrikken, maar wel hard genoeg om te herinneren dat stilte hier nooit echt bestond. Het was een vreemd soort rust, het soort dat niet geruststelt maar juist laat voelen hoe nabij de storm werkelijk is. Mannen in versleten uniformen bewogen zich moeizaam door loopgraven die eerder leken op wonden in de grond dan op constructies gemaakt door mensenhanden. Ze keken nauwelijks op, alsof hun ogen niet langer wisten wat het verschil was tussen ochtend en nacht.

Een jonge soldaat, nog met de bleke blik van iemand die meer van hoop wist dan van haat, zat geknield bij de ingang van een ondergrondse gang. Hij hield zijn handen rond een metalen drinkbeker waarvan de rand was verbogen toen een granaatschilfer vorige week rakelings langs hem scheerde. Zijn adem condenseerde in wolkjes voor zijn gezicht terwijl hij luisterde naar het ritmische druppen van water dat door het vochtige plafond van de schuilplaats sijpelde. Hij wist dat die druppels soms sneller vielen wanneer de grond boven hen beefde. Hij wist ook dat de grond bijna elke dag beefde. Zijn vingers trilden, al wist hij niet meer of dat van de kou kwam of van de herinneringen die soms als donkere golven door zijn gedachten trokken.

De mannen die bij hem in de gang zaten maakten geen geluid. Sommigen hielden hun hoofd naar beneden, anderen staarden met lege ogen voor zich uit. Niemand durfde te vragen hoe lang deze schijnbare rust nog zou duren. Niemand durfde te hopen dat het langer dan een uur zou zijn. De lucht rook naar natte aarde, oud kruit en de zoete, bedwelmende geur van rottende zakken die in een hoek waren neergelegd omdat niemand de kracht meer had om ze buiten te begraven. Het was de geur van Verdun, een geur die zich vastzette in kleding, huid en gedachten, een geur die zelfs in dromen bleef hangen.

Plots werd de stilte doorbroken door een scherp, metalig geluid. De jonge soldaat keek op en zag hoe een sergeant langs de rand van de loopgraaf liep, zijn laarzen zuigend in de modder, zijn gezicht grauw van de rook die dagenlang in de lucht had gehangen. De sergeant stopte, keek hen een voor een aan en leek iets te willen zeggen, maar zijn woorden bleven even hangen in zijn keel. Toen pas beseften de mannen dat ze het geluid niet van hem hadden gehoord, maar uit de verte. Een laag, dreunend rommelen zwol aan alsof een onzichtbare reus langzaam door de grond liep. De jonge soldaat stond langzaam op en voelde hoe de vloer onder zijn voeten licht trilde.

De sergeant keek naar de horizon. Over de heuvels heen verscheen een dunne grijze lijn die zich langzaam uitbreidde. Het was geen rook. Het was stof. Het was de voorbode van artillerie. En terwijl de dreun luider werd, brak de lucht open met het eerste gehuil van een granaat die door de hemel scheerde en neerdaalde als een vallende ster zonder wens, zonder hoop, zonder mededogen. De jonge soldaat voelde hoe zijn hart zich vastzette in zijn borst terwijl hij naar boven keek. Het geluid van de naderende inslag sneed door de lucht als een langzaam kantelende bijl.

Toen de grond explodeerde barstte het landschap open alsof de hel zelf naar boven werd geduwd. Modder, vuur, rook en splinters vlogen in alle richtingen. De schuilplaats achter hem stortte half in, mannen werden tegen de muren geslingerd en de wereld werd gevuld met het gebrul van honderden granaten die elkaar in razende snelheid opvolgden. De jonge soldaat voelde een hand op zijn schouder, terwijl het stof zich als een deken over hen legde, en hij probeerde te zien wie het was, maar de rook maakte alles vaag. Hij hoorde alleen een stem die door het lawaai heen brak, een stem die tegelijk wanhopig en vastberaden klonk.

Ze komen.

En dit keer zouden ze niet stoppen.

1. de Weg naar Verdun

De weg die naar Verdun leidde slingerde als een slijtende ader door het landschap, vol diepe karrensporen, modderpoelen en rijen van uitgeputte paarden die zich moeizaam voortbewogen terwijl hun adem wolkjes vormde in de koude ochtendlucht. De Route Sacrée had ooit een bijna heilige klank gehad, maar voor de mannen die erover trokken voelde het eerder als een weg naar vergetelheid, een pad waarop elke stap hen verder verwijderde van alles wat ze ooit hadden gekend. De hoofdpersoon, wiens jas inmiddels meer stof dan stofdraad leek te bevatten, keek naar de eindeloze stoet mensen en voertuigen die zich voortduwde alsof een onzichtbare kracht hen vooruit trok. De lucht rook naar olie, paardenzweet en de scherpe geur van metaal die van de karren af kwam. Hij voelde hoe zijn handen in zijn handschoenen trilden zonder dat hij precies wist of dat van de kou of van de spanning was. De geluiden mengden zich tot één massieve stroom: knarsende wielen, schreeuwende officieren, het ritme van laarzen die op de natte grond neerkwamen en de onheilspellende dreun van artillerie die in de verte nooit helemaal zweeg.

Hij probeerde zich te herinneren hoe lang hij al onderweg was, maar de uren waren in elkaar overgegaan zoals de dagen dat al eerder hadden gedaan. Hij wist alleen dat hij steeds dichterbij het front kwam, een front dat zo beroemd en berucht was geworden dat het bijna een eigen persoonlijkheid leek te hebben. Verdun was geen plek maar een entiteit, een monster dat dag en nacht voedde op alles wat menselijk was. Terwijl hij over de weg liep voelde hij een lichte trilling onder zijn voeten, alsof de aarde zelf hem probeerde te waarschuwen, alsof de heuvels fluisterden dat iedereen die hier kwam een deel van zichzelf achterliet. Hij keek naar de mannen naast hem, jonge gezichten die ondanks de tocht nog iets van jeugd uitstalen, en oudere mannen die met starre blikken en matte ogen liepen als schaduwen van zichzelf. Iedereen wist dat er iets op hen wachtte, maar niemand durfde het hardop uit te spreken.

De eerste dode bomen verschenen langs de weg, ontworteld en zwartgeblakerd, alsof een vuurstorm ze had opgeslokt en alleen

verbrande sculpturen had achtergelaten. Hoe verder ze liepen, hoe meer de omgeving veranderde in een landschap dat niets meer te maken had met de wereld die de soldaten achter zich hadden gelaten. De lucht werd grijs en zwaar, de grond kleurde van modder naar roestrood door opgedroogd bloed dat zich als een dunne huid over de aarde had gelegd. Plots hoorde de hoofdpersoon een luid gekraak. Een kar verderop was omgeslagen en een van de paarden lag spartelend in het slijk terwijl de soldaten probeerden hem overeind te krijgen. Het dier lag op zijn zij, zijn ogen groot en wit van paniek, zijn neusgaten wijd open alsof hij probeerde lucht te vinden in een wereld die steeds verstikkender werd. De sergeant die hen begeleidde schreeuwde instructies maar het geluid werd bijna overstemd door een plotselinge dreun in de verte. De grond beefde kort en de lucht vulde zich met een lage trillende toon die langzaam wegebde zoals een verre donderbui dat kon doen.

Het geluid was anders dan eerder. Zwaarder. Dichterbij. De hoofdpersoon merkte dat hij onbewust zijn pas versnelde, alsof er een natuurlijke reflex was die hem dwong om sneller te bewegen wanneer de dreiging toenam. Hij keek omhoog en zag dat de lucht donkerder werd, hoewel er geen wolk te zien was. Het was de rook van ontelbare explosies die zich kilometers verderop ophoopte en als een sombere sluier over de hemel lag. Een oudere kapitein die met hen meeliep zei zacht dat dit nog slechts het voorspel was, dat de grote beschietingen pas begonnen wanneer het front werd voorbereid op een aanval. De hoofdpersoon slikte terwijl de woorden in hem bleven nagalmen. Hij had verhalen gehoord, natuurlijk had hij verhalen gehoord, maar woorden konden nooit de werkelijkheid omvatten. Toch voelde hij aan alles dat hij slechts dagen of zelfs uren verwijderd was van een realiteit die zijn begrip zou overschrijden.

Op een heuvel iets verderop zag hij de silhouetten van vrachtwagens die onafgebroken naar voren reden. De wielen spatten dikke plakken modder omhoog en mannen gooiden munitiekisten van de achterkant alsof het gewone vracht was, terwijl iedereen wist dat deze kisten het verschil konden betekenen tussen leven en dood. De weg trilde voortdurend door het gewicht en de beweging en de hoofdpersoon

voelde de vibratie tot in zijn schouders. Er was geen muziek, geen gesprek, geen lach, geen ander geluid dan dat van een leger dat voortbewoog. Toch hoorde hij opeens iets onverwachts. Een soldaat voor hem begon zacht te zingen. Het was een oud Frans volksliedje dat hij waarschijnlijk van zijn moeder had geleerd. De melodie was eenvoudig en warm, een absurde tegenstelling met de wereld om hen heen. De soldaat zong niet hard, maar zijn stem mengde zich met het ritme van de stappen en voor een paar tellen leek de lucht iets minder zwaar, alsof die enkele melodie de spanning in de groep verzachtte. Maar de kapitein keek hem aan, legde een hand op zijn schouder en schudde zacht zijn hoofd. Het zingen stopte en de stilte viel terug, zwaarder dan voorheen.

Toen ze de volgende bocht bereikten zagen ze de eerste gewonden van die dag. Een groep brancarddragers kwam hen tegemoet, hun jassen bekleet met bloed en aarde, hun ogen glazig en leeg. De mannen op de brancards waren nauwelijks te herkennen als soldaten. Hun gezichten waren verwrongen van pijn, sommige ledematen ontbraken, en anderen lagen stil met ogen die niet meer knipperden. De hoofdpersoon voelde iets in zijn maag krimpen terwijl hij probeerde te begrijpen wat hen zo had toegetakeld. De beschieting kon onmogelijk zo dichtbij zijn geweest, maar de stilte die erover hing vertelde hem dat de frontlijn niet ver meer was. De brancarddragers liepen snel door, alsof stilstaan hun onnodig blootstelde aan gevaren. De kapitein riep dat iedereen door moest lopen, dat stilstaan hen kwetsbaar maakte, dat moed soms slechts betekende dat je je voeten bleef verplaatsen terwijl alles in je schreeuwde dat je moest wegvlugten.

Terwijl de mannen verder trokken begon de grond opnieuw te trillen, veel heftiger dan voorheen. De hoofdpersoon voelde de trillingen door zijn knieën schieten en hij keek naar links waar de heuvels opliepen in een vervormde horizon. Over de top heen kwam een wolk van stof die ronddraaide alsof de aarde zelf uit elkaar spatte. En toen brak het geluid los. Het was geen enkele knal maar een aaneenschakeling van honderden explosies die zo dicht op elkaar volgden dat het klonk als een nooit eindigende donder. De lucht vulde zich met vuursporen terwijl granaten door de hemel scheurden en hij voelde hoe zijn

hartslag versnelde tot een ritme dat bijna pijn deed in zijn borst. De sergeant schreeuwde dat iedereen moest doorlopen en dat ze de bosrand verderop moesten bereiken voor dekking. Mannen zetten het op een rennen, sommigen struikelden, sommigen vielen, maar de groep bleef bewegen als een enkele stroom die werd voortgeduwd door pure overlevingsdrang.

Toen ze de bosrand bereikten en zich achter de eerste bomen verscholen sloeg een granaat in op de weg die ze net hadden verlaten. De explosie joeg een vuurbal de lucht in en de schokgolf wierp modder en stenen door het bos waardoor takken afbraken en splinters langs hun gezichten vlogen. De hoofdpersoon keek om en zag dat de plek waar ze hadden gelopen nu een gapende krater was. Als ze tien seconden later waren geweest had de explosie hen allang verslonden. Hij voelde zijn handen beven terwijl hij zich tegen een boom drukte alsof de schors hem bescherming kon bieden. Hij hoorde een soldaat naast hem hijgen dat dit nog maar het begin was en de woorden voelden alsof ze rechtstreeks in zijn botten werden gekrast.

Pas toen, midden in het gebulder, begreep hij werkelijk wat iedereen bedoelde wanneer ze spraken over Verdun. Het was geen strijd meer. Het was geen front. Het was een hel die niets en niemand spaarde. En dit was pas de eerste dag.

2. de Eerste Regen van IJzer

De lucht leek te trillen toen de mannen de bosrand verlieten en verder trokken richting de vooruitgeschoven loopgraven, een gebied dat meer weg had van een verminkte maanvlakte dan van een Frans heuvelgebied. Het pad dat ze volgden was nauwelijks nog te onderscheiden tussen het puin. Grote brokken aarde lagen verspreid alsof een reus ze had uitgerukt, en diepe kraters vulden zich met een waterige brij van modder en as. De hoofdpersoon liep met opgetrokken kraag en zijn handen diep in zijn mouwopeningen verstopt terwijl hij probeerde zijn ademhaling te controleren. De geur van rook hing zwaar in de dampige lucht en mengde zich met de mufte, bedorven stank van dode paarden die verderop half bedekt onder modder lagen. Hij voelde hoe elke stap hem dichterbij iets bracht waar geen terugweg meer van bestond. Elke minuut leek zichzelf uit te rekken tot iets wat vele malen langer duurde dan de tijd die er werkelijk verstreek.

De eerste loopgraaf was ondieper dan hij had verwacht, nauwelijks meer dan een geul waar planken overeind stonden als wankelende ribben. Mannen zaten gehurkt tegen de wand gedrukt, hun blikken schichtig en donker, alsof ze al te vaak hadden geprobeerd om niet op te kijken naar wat boven hen gebeurde. De hoofdpersoon stapte voorzichtig naar beneden en voelde hoe de modder meteen tot boven zijn enkels zakte. Het leek alsof de grond hem probeerde op te slokken. Hij keek naar de soldaten die daar zaten en zag dat sommigen bloeddorpen ogen hadden, anderen hadden hun jassen doordrenkt met vocht en vuil. Niemand zei iets. Het leek alsof woorden niet meer geschikt waren in een wereld waar geluid slechts diende om de volgende explosie te maskeren.

Plotseling kwam een waarschuwingskreet vanuit het oosten. Het geluid van inkomende artillerie sneed door de wind als een ongelijke sirene die steeds luider werd. De hoofdpersoon keek instinctief omhoog en zag niets dan een donkere lucht en fijne druppels regen die langzaam begonnen te vallen. De eerste drup die op zijn helm viel voelde aan als een tik van iets dat veel zwaarder was dan water. Hij wilde vragen of dit

normaal was, maar hij wist dat niemand hem zou antwoorden. Voor hij zijn mond kon openen barstte de hemel los. Granaten sloegen in met een intensiteit die hij zich niet had kunnen voorstellen. De wereld trilde, de lucht werd gevuld met dichte rookwolken en de grond explodeerde in kolkende wolken van aarde, hout, metaal en vuur. De mannen doken instinctief naar beneden terwijl de loopgraaf leek te kreunen onder de kracht van de inslagen.

Een granaat sloeg zo dichtbij in dat de hoofdpersoon het gevoel had dat de lucht uit zijn longen werd geperst. Hij werd tegen de wand gegooid en voelde de scherpe rand van een plank langs zijn schouder schuren. Zijn oren suisden terwijl het geluid van de explosie langzaam vervaagde tot een hoge toon die alles overstemde. Hij opende zijn ogen en zag dat de loopgraaf voor hem was veranderd in een chaos van splinters, stof en schreeuwende mannen. De regen veranderde in een dikke modderstroom die naar beneden liep en zich vermengde met het donkere water dat al in de geul stond. Hij probeerde zijn handen te bewegen maar merkte dat zijn vingers trilden. De toon in zijn oren werd zachter en maakte plaats voor het gebulder van de volgende salvo's.

Een korporaal greep hem bij zijn kraag en trok hem overeind terwijl hij schreeuwde dat de loopgraaf moest worden verlaten. De hoofdpersoon knikte zonder echt te begrijpen wat er werd gezegd en begon te rennen terwijl de modder onder zijn voeten wegschuifde. De regen werd intenser, als een ijzeren douche die door alles heen leek te snijden. De grond explodeerde voortdurend, alsof elke meter aarde probeerde te ontsnappen aan het geweld dat van bovenaf werd losgelaten. Mannen struikelden tegen elkaar, sommigen vielen en verdwenen half in de modder voordat anderen hen overeind trokken. De hoofdpersoon voelde hoe zijn benen vanzelf bleven bewegen, gedreven door pure instincten die dieper zaten dan gedachten.

Toen hij een bocht maakte zag hij een groep soldaten verzameld achter een lage zandzakmuur. Ze schreeuwden dat hij moest bukken. Precies op dat moment scheurde een fluitend geluid de lucht doormidden en een obus sloeg in achter hem, waardoor de grond openbrak alsof een

zurige hand naar de hemel greep. De schokgolf tilde hem van de grond en wierp hem meerdere meters verder voordat hij hard neerkwam en de modder zich als een dikke deken over hem heen sloot. Hij hapte naar adem en voelde hoe de regen en modder zijn mond vulden. Hij hoestte en probeerde op zijn knieën te komen maar zijn lichaam voelde zwaar en verdoofd, alsof zijn botten van lood waren gemaakt. Hij hoorde opnieuw geroep maar kon de woorden niet plaatsen.

Een paar handen grepen hem vast en trokken hem naar een kleine schuilnis in de wand van de loopgraaf. Daar lag hij hijgend terwijl het artillerievuur doorging alsof de hemel nooit zou ophouden met branden. De lucht was gevuld met stof dat zich mengde met de regen en modder, waardoor een dikke troebele nevel ontstond die het zicht tot enkele meters beperkte. De mannen die hem hadden binnengetrokken zaten gehurkt met hun helmen laag, hun handen strak om hun geweren geklemd alsof die het enige waren wat nog controle gaven. Hij keek naar hen en zag dat hun lippen bewogen, maar door de herrie hoorde hij niets.

Na wat een eeuwigheid leek, begon het bombardement langzaam af te nemen. De hoofdpersoon zag hoe de flitsen in de verte minder frequent werden en het gerommel zich terugtrok naar de horizon. De regen werd zachter en veranderde van een harde, stekende stroom in een zachte nevel die als een koude adem over het slagveld trok. Hij probeerde op te staan maar werd direct opnieuw naar beneden geduwd door een soldaat die fluisterde dat hij moest wachten. De stilte voelde onnatuurlijk, alsof de wereld haar adem inhield en wachtte op een volgende klap. De hoofdpersoon keek omhoog en zag de rookcirkel die boven de loopgraaf hing als een aswolk die zich tegen de wind in vasthield.

Toen de stilte langer duurde kroop hij langzaam naar voren en keek over de rand van de loopgraaf. Het landschap dat zich voor hem uitstreckte was nauwelijks te beschrijven. Waar ooit gras en bomen hadden gestaan lag nu een oppervlak dat leek op een zwartgeroosterd maanlandschap. Geen enkele boom stond nog overeind, slechts stompjes die als verbrande vingers uit de grond staken. De grond was

bezaaid met stukken hout, metaal, kleding en de stille vormen van lichamen die zich niet langer konden bewegen. Hij voelde een steek in zijn borst, geen fysieke pijn maar een gevoel dat hij niet kon benoemen, een mengeling van verdriet, verwarring en het besef dat dit nog maar het begin was.

Langzaam begon hij te begrijpen waarom de anderen zo stil waren geweest in de loopgraaf. Wat hij voor zich zag was niet slechts vernietiging. Het was een boodschap. Een waarschuwing. Een voorproefje van een hel die niemand ongeschonden kon doorkruisen. Hij voelde hoe de regen zich mengde met het zweet op zijn voorhoofd en druppels langs zijn slapen liep alsof zijn lichaam probeerde te protesteren tegen de werkelijkheid die zich voor hem ontvouwde. Hij keek naar zijn handen en zag dat ze nog steeds trilden, maar dit keer wist hij precies waarom. Hij wist dat hij op een plaats stond waar elke seconde een gevecht was. Niet alleen tegen de vijand. Maar tegen de aarde. De lucht. Zichzelf.

En toen, ver weg maar onmiskenbaar, klonk opnieuw het gehuil van een inkomende granaat.

De regen van ijzer was nog niet voorbij.

3. Onder de Heuvel van Doden

De grond beefde opnieuw terwijl de mannen zich een weg baanden door een reeks smalle, steile gangen die meer leken op natuurlijke scheuren in de aarde dan op zorgvuldig gegraven schuilplaatsen. De lucht hing zwaar en donker in hun longen en elke ademhaling voelde alsof ze een mengsel van vocht, rook en aarde inademden dat met moeite door de keel gleet. De hoofdpersoon liep voorovergebogen omdat het plafond laag was en omdat de angst die in de gangen hing hem als vanzelf naar beneden drukte. De zaklampen van de mannen flikkerden terwijl ze zich door de modder en brokstukken verplaatsten die zich door de voortdurende beschietingen hadden opgehoopt. Een jonge soldaat achter hem struikelde en moest zich met beide handen tegen de wand afzetten om niet in de modder te vallen. Niemand sprak. De loopgraven waren al gevreesd geweest, maar de ondergrondse gangen waren een eigen soort duisternis waar zelfs de meest geharde mannen stil van werden.

De sergeant die hen leidde bewoog zich snel en vastberaden, alsof hij het doolhof al zijn hele leven kende. De hoofdpersoon vroeg zich af hoe vaak deze man zulke gangen had doorlopen, hoeveel keren hij hier beneden had gestaan terwijl de grond boven hem veranderde in een brandende puinhoop. Hij probeerde zijn blik te richten op de rug van de sergeant om zichzelf te dwingen te blijven volgen. De geluiden van boven waren gedempt, maar de dreun van de artillerie bleef voelbaar als een constante trilling door de muren en vloer. Soms leek het alsof de aarde zelf uit elkaar zou scheuren. Op die momenten keek de hoofdpersoon instictief omhoog, alsof hij verwachtte dat het dak ieder moment op hem neer zou komen. Hij voelde hoe zijn hart sneller klopte wanneer er stof uit het plafond dwarrelde en kleine steentjes langs zijn helm tikten.

Ze bereikten een kruising waar drie tunnels elkaar ontmoetten. In het halfduister stond een groep soldaten samengedrukt rond een geïmproviseerde tafel van planken. De lucht was hier nog bedompter en doordrongen van de geur van natte jassen en sigarettenrook. Een officier keek hen aan toen ze naderden en knikte kort naar de sergeant.

Er werd geen woord gewisseld. De hoofdpersoon zag hoe de officier een kaart op de tafel had gespeld die doordrenkt was van vocht en moddervlekken. De lijnen erop leken meer op vage krassen dan op strategie. Hij voelde iets in zijn maag draaien toen hij besepte dat niemand precies wist hoe de situatie boven hen was. Elke dag veranderde het terrein door de aanvallen en explosies. Wat 's ochtends nog een heuvel was geweest, kon 's avonds een krater zijn. Wat gisteren een veilige doorgang leek, kon vandaag een valkuil zijn.

De sergeant gebaarde dat ze verder moesten en de mannen trokken dieper de tunnel in. De hoofdpersoon keek achterom naar de groep rond de tafel en vroeg zich af hoeveel van die mannen de middag zouden halen. Verderop werd de gang smaller en de lucht verstikkender. Het was alsof de aarde steeds dichter om hen heen sloot en hen dwong om kleiner en langzamer te worden. De regen van buiten had zijn weg naar beneden gevonden en druppelde nu langs de wanden, waardoor de grond glibberig werd. Hij voelde hoe de kou door zijn laarzen trok en in zijn tenen sneed. De modder plakte aan zijn kleding en maakte hem zwaar. Hij veegde zijn handen af aan zijn jas maar die was al zo doorweekt dat het niets hielp.

In de verte klonk een vreemd, laag gegrom dat door de buizen en gangen resoneerde. De mannen stonden stil en keken naar de sergeant die zijn hand opstak als teken dat iedereen moest wachten. Het gegrom was anders dan het geluid van artillerie of instortende muren. Het leek dieper te komen, alsof de aarde zelf sprak. De hoofdpersoon voelde zijn hartslag in zijn keel terwijl hij probeerde te luisteren. Het gegrom zwol aan en werd gevolgd door een reeks doffe dreunen. De sergeant draaide zich om en fluisterde iets dat de hoofdpersoon niet kon horen door het gebulder van boven dat plotseling weer toenam. Op dat moment realiseerde hij zich dat ze niet alleen waren in deze gangen. De Duitsers hadden net zulke schuilplekken. Net zulke gangen. Net zulke verschrikkingen. En het gebeurde vaker dat groepen elkaar onverwachts tegenkwamen onder de grond, soms zonder waarschuwing, soms met rampzalige gevolgen.

De lucht trilde opnieuw door een explosie boven hen die zo dichtbij was dat de wanden kraakten en stof als een mistwolk naar beneden viel. Een houten steunbalk schoot van zijn plek en viel met een doffe klap naast de hoofdpersoon op de grond. De grond schudde en er klonk een geschreeuw dat werd overstemd door het instortende geluid van stenen en aarde die zich een weg naar beneden baanden. Mannen doken weg terwijl het plafond scheurde. De hoofdpersoon voelde een harde duw in zijn rug en werd vooruit getrokken door de sergeant die schreeuwde dat ze moesten rennen. De tunnel leek te bewegen, alsof hij ademde in schokgolven van angst. De mannen renden zo snel als ze konden terwijl achter hen een wolk van stof en modder opsteeg. Het gegrom werd luider en de hoofdpersoon hoorde het geluid van stenen die tegen elkaar schuurden.

Ze bereikten een brede hal waar gewonden lagen die waren neergelegd op bedden van jutezakken. De lucht was gevuld met kreunen en het zware, bedompte aroma van bloed dat zich vermengde met vocht en rook. Verplegers renden heen en weer terwijl ze probeerden wonden te verbinden en infusen te plaatsen met handen die beefden van uitputting. De hoofdpersoon werd naar een hoek geduwd en voelde hoe hij tegen een muur zakte terwijl zijn longen naar lucht snakten. De sergeant kwam naast hem staan, zijn gezicht zwart van het stof, zijn ogen fel. Hij zei iets over een instorting die hen net had gemist en dat de doorgang vanaf nu onbruikbaar was. De hoofdpersoon knikte, al wist hij dat hij niets begreep van wat er precies was gebeurd. Hij kon alleen maar luisteren naar zijn eigen ademhaling en het gedreun dat nooit ophield.

Op dat moment klonk er een nieuw geluid uit de duisternis van een aangrenzende gang. Het was zacht, bijna fluisterend, maar toch duidelijk hoorbaar tussen de kreten en het gedempte lawaai. Het klonk als een stem. Een stem die niet klonk als die van een soldaat. Een stem die iets zei dat hij niet kon plaatsen. De sergeant draaide zijn hoofd en staarde naar de donkere opening. De hoofdpersoon voelde hoe de haartjes in zijn nek overeind gingen staan. De stem klonk opnieuw, dit keer iets luider. De woorden waren onverstaanbaar, maar de toon was onmiskenbaar wanhopig.

Een verpleegster die net een verband aanlegde keek geschrokken op en fluisterde dat er nog mannen vast zaten in de ingestorte tunnel. De sergeant vloekte zacht en gebaarde een paar soldaten dat ze mee moesten. Hij keek de hoofdpersoon aan alsof hij wilde zeggen dat hij moest blijven waar hij was en zijn adem onder controle moest krijgen. Maar de hoofdpersoon kon de blik van de sergeant niet teruggeven. Zijn ogen waren gericht op de donkere tunnel waar de stem vandaan kwam. Hij voelde zich aangetrokken tot de duisternis, alsof de stem hem riep. De sergeant duwde hem licht met zijn hand en herhaalde dat hij moest blijven zitten. De hoofdpersoon knikte maar wist dat zijn benen hem naar voren zouden dwingen zodra hij een moment kreeg.

Het geluid van schrapende stenen en vallend puin werd sterker. De sergeant en drie mannen verdwenen in de donkere gang. De hoofdpersoon bleef achter en keek naar de gewonden die op de vloer lagen. Een jonge soldaat naast hem klemde zijn hand rond de zij van een oudere man die hevig bloedde. De hoofdpersoon keek naar het gezicht van de jongen en zag tranen in zijn ogen die zich mengden met stof en vuil. Hij wilde iets zeggen om hem moed in te spreken, maar de woorden bleven steken in zijn keel. Hij voelde zich machteloos, alsof zijn aanwezigheid niets deed om de situatie te veranderen. Hij keek opnieuw naar de donkere gang en hoorde de stem nog een keer. Dit keer zachter. Zwakker.

Op dat moment begon de grond opnieuw te trillen. De hoofdpersoon voelde hoe paniek door de ruimte golfde terwijl iedereen zich voorbereidde op het ergste. De gewonden probeerden zichzelf tegen de muur te drukken, verplegers doken achter kisten en de hoofdpersoon voelde hoe zijn hart tekeer ging. Hij keek naar de donkere gang en wachtte. De trilling werd sterker. De lucht werd dikker. De stemmen verstomden.

Toen klonk een oorverdovende dreun.

De wereld werd zwart.

4. de Nacht Die Niet Meer Bestond

Het duurde enkele seconden voordat hij beseftte dat hij nog leefde, hoewel het woord leven in dat moment een vreemde betekenis had. De duisternis die hem omhulde voelde dicht en zwaar zoals koud water dat zich rond een lichaam sluit. Hij lag op zijn zij, halfbegraven onder brokstukken die op hem drukten en zijn ademhaling hinderden. Zijn oren suisden zo hard dat het leek alsof er honderden insecten door zijn schedel kropen. Langzaam probeerde hij zijn handen te bewegen en voelde hoe scherpe randjes van steen en hout langs zijn vingers schuurden. Een golf van pijn trok door zijn schouder toen hij zich probeerde op te richten. De lucht was gevuld met een dikke, stoffige geur die zijn longen deed branden. Hij opende zijn ogen maar zag niets dan donkerte. Het duurde even voordat hij begreep dat zijn helm scheef was gezakt en het grootste deel van zijn zicht blokkeerde. Hij trok eraan met trillende vingers en het metaal schuurde langs zijn slaap terwijl hij het weer rechtzette.

Toen hij opnieuw keek zag hij vage silhouetten in een troebele nevel die door de ruimte hing. Het stof zakte langzaam neer en onthulde brokstukken van muren, houten steunbalken en planken die over elkaar heen lagen alsof een reus het hele midden van de schuilplaats had ingedrukt. Hij hoorde hoesten. Kort, hees en rauw. Hij draaide zijn hoofd en zag een soldaat die op zijn knieën zat en met beide handen tegen de vloer leunde terwijl hij naar adem hapte. Verderop zag hij twee verplegers die probeerden puin weg te trekken in de richting van de ingestorte gang. Hun bewegingen waren snel maar onzeker. Alsof ze niet wisten waar ze moesten beginnen, maar ook niet durfden te stoppen uit angst dat er nog iemand onder het puin lag die hun hulp nodig had.

De hoofdpersoon probeerde overeind te komen en voelde opnieuw hoe pijn door zijn schouder schoot. Hij duwde zich omhoog en leunde tegen een muur die koud en vochtig aanvoelde. Zijn hoofd tolde alsof zijn gedachten door elkaar werden geschud. Hij keek naar de plek waar hij dacht dat de tunnel was geweest. Het was nu een dichte stapel stenen en aarde zonder enige opening. Hij hoorde iemand zijn naam

roepen maar de stem klonk vervormd en ver weg. Toen zag hij dat de sergeant op hem af kwam. Zijn gezicht was bedekt met stof en bloedvlekken maar zijn ogen stonden helder en gefocust zoals altijd. De sergeant pakte hem bij zijn jas en vroeg of hij nog kon staan. De hoofdpersoon knikte terwijl hij tegen zijn eigen pijn vocht. Hij kon voelen dat zijn benen nog werkten, al voelde het alsof ze van glas waren.

De sergeant zei dat ze de gewonden moesten verplaatsen naar een andere ruimte, omdat er instortingsgevaar was. De hoofdpersoon knikte opnieuw en begon te helpen waar hij kon. Hij tilde planken op en trok zakken aan de kant terwijl zijn rug protesteerde. De ruimte was dof verlicht door de paar lampen die nog werkten. De flikkerende gloed wierp lange schaduwen die langzaam over de muren gleden. Hij hoorde het geluid van vallend puin dat nog steeds uit de ingestorte gang kwam, alsof de aarde langzaam probeerde te beslissen of ze nog meer gewicht wilde laten vallen. Een verpleger riep dat hij iemand had gevonden. De hoofdpersoon haastte zich ernaartoe en zag een man die vastzat onder een grote houten balk. Zijn ademhaling was oppervlakkig en zijn ogen halfgesloten. Samen met twee anderen tilde hij de balk op terwijl de verpleger de man eronder vandaan trok.

Toen ze hem neerlegden op een geïmproviseerd bed zag de hoofdpersoon dat de man nauwelijks nog bij bewustzijn was. Zijn lippen vormden woorden die niet te horen waren. Zijn handen grepen in het luchtledige alsof hij naar iets reikte dat niet bestond. De verpleger legde een hand op zijn voorhoofd en schudde zijn hoofd. De hoofdpersoon voelde hoe zijn keel samentrok toen hij naar de gewonde keek. In dit halfduister was het moeilijk te bepalen wie er nog een kans had en wie niet. Maar hij wist dat ze geen tijd hadden om te twijfelen. De sergeant riep opnieuw dat iedereen moest opschieten. De hoofdpersoon stond op en veegde met zijn mouw het vocht en stof van zijn gezicht. Zijn ademhaling ging snel en zwaar terwijl hij zich voorbereidde op de volgende taak.

Toen hij zich omdraaide richting de doorgang die nog niet was ingestort, zag hij dat buiten het nacht was geworden. De opening van

de tunnel gaf zicht op een hemel die niet meer donker was maar voortdurend verlicht werd door flitsen van lichtspoorgranaten, explosies en fakkels die door vijandelijke artillerie werden afgevuurd. De nacht was geen nacht meer. Het was een voortdurende opeenvolging van licht en schaduw die elkaar te snel afwisselden om te onderscheiden. Hij voelde hoe zijn lichaam reageerde op de aanblik. Zijn spieren spanden zich aan. Zijn hart klopte sneller. Hij wist wat dit betekende. Er was een aanval bezig. Of er stond er een op het punt van beginnen.

Hij liep naar de sergeant die buiten de tunnel stond. De man keek naar de horizon waar een lange, smalle strook vuur leek te dansen. De sergeant zei dat ze de loopgraven moesten versterken. De hoofdpersoon knikte en rende met een groep mannen richting de buitenpost die net achter de tunnel lag. De grond was glibberig van modder en bloed. Hij voelde hoe zijn laarzen bijna vastzogen in de aarde terwijl hij probeerde vooruit te komen. Overal lagen stukken hout, metaal en uitrusting verspreid. Het leek alsof het landschap elke minuut veranderde door het geweld dat erop werd uitgeoefend. Toen hij de loopgraaf bereikte zag hij hoe een reeks granaten insloeg op een heuvel verderop. De explosies verlichtten de hemel in oranje en geel. De rook die opstegen leek als levende schaduwen langs de heuvels te kruipen.

De mannen bogen zich over de rand van de loopgraaf en probeerden zandzakken op hun plaats te houden terwijl de grond onder hun voeten trilde. De hoofdpersoon hoorde iemand vloeken terwijl een plank bruant werd weggeslagen door een schokgolf. De sergeant schreeuwde dat iedereen moest blijven werken omdat dit hun enige bescherming was. De hoofdpersoon keek naar zijn handen die doorweekt waren van regen en modder terwijl hij probeerde een zandzak op zijn plek te houden die steeds weggleed door de gladde ondergrond. Op dat moment hoorde hij een vreemd geluid vanuit de duisternis. Het klonk als voetstappen. Snel. Onregelmatig. Alsof iemand rende. Hij keek op en zag een silhouet dat zich haastte door de rook en schaduwen. De figuur kwam dichterbij en hij herkende de gestalte van een

boodschapper. De man struikelde bijna toen hij de loopgraaf bereikte en keek hen met grote ogen aan.

De boodschapper vertelde dat een vijandelijke aanval werd verwacht aan de westzijde. De sergeant knikte en gaf onmiddellijk het bevel om de mannen te verdelen. De hoofdpersoon voelde een koude rilling door zijn ruggengraat trekken. Hij wist dat ze geen keuze hadden. Ze moesten standhouden, ongeacht wat er zou komen. Hij voegde zich bij de groep die naar de westflank moest en rende opnieuw door de modder. De nacht om hem heen leek te pulseren van spanning. Elke flits van licht onthulde nieuwe schaduwen en vormen die uit de grond leken op te rijzen.

Toen ze de westflank bereikten zag hij dat een deel van de loopgraaf al beschadigd was. Hij hielp met het herstellen van de muur terwijl mannen achter hem hun geweren gereedmaakten. Het geluid van voetstappen in de verte werd luider. De hoofdpersoon keek om en zag niets dan rook. Zijn hart bonsde in zijn borst. De regen werd heviger en maakte de lucht nog zwaarder. Hij hoorde iemand zeggen dat hij zijn adem moest kalmeren maar het lukte hem niet. De spanning sneed door zijn lichaam als een ijskoude golf die hem verlamde en tegelijk wakker hield.

Plotseling klonk er een schreeuw uit de duisternis. Een waarschuwingskreet die door merg en been ging. De mannen richtten hun geweren terwijl de eerste schimmen van vijandelijke soldaten zichtbaar werden in de rook. De hoofdpersoon voelde zijn vingers verstijven rond zijn geweer terwijl hij zich voorbereidde op het onvermijdelijke. De nacht was volledig veranderd in een hel van licht, rook, schaduwen en angst. De grens tussen dag en nacht bestond niet meer. Tijd bestond niet meer. Alles was één voortdurende storm van vuur en beweging.

En toen, in een flits van licht die de hemel wit maakte, begonnen de vijanden te rennen.

De nacht die geen nacht meer was, brak open.

5. de Mannen van Fort Douaumont

De aanval had hen urenlang vastgeklampt aan de dunne stroken aarde die nog loopgraven mochten heten, en toen eindelijk het sein kwam om terug te trekken naar de versterkte sector werd het geen ordelijke manoeuvre maar een chaotische, uitputtende vlucht die meer werd gedreven door instinct dan door strategie. De hoofdpersoon rende samen met een klein groepje richting de heuvel waarop Fort Douaumont lag. De lucht trilde nog na van de artillerieaanval en de grond smeulde op verschillende plekken waar brandende brokstukken waren neergekomen. De regen had de modder veranderd in een klevrige massa die aan hun laarzen trok alsof de aarde hen probeerde tegen te houden. In de verte doemden de donkere contouren op van het gigantische fort dat als een gewond dier uit het landschap rees. De muren leken zwartgeblakerd en de schuttersgaten staarden leeg als oogkassen in een schedel.

Toen ze dichterbij kwamen werd de geur van rook sterker en mengde zich met de aardse stank van vochtige stenen, roestend metaal en de restanten van explosies die de gangen en kamers hadden doen trillen. De ingang van het fort werd bewaakt door een paar uitgeputte soldaten die eruitzagen alsof ze al dagen nauwelijks hadden geslapen. Hun jassen waren doordrenkt met modder en hun ogen waren hol. Ze knikten slechts kort naar de sergeant die hun groep begeleidde en lieten hen zonder woorden passeren. Binnen hing een duister dat bijna tastbaar was. De muren waren dik en koud en de lucht was zwaar van vocht. De hoofdpersoon voelde hoe zijn adem zich mengde met de koele, schimmige lucht van het fort. Het voelde alsof hij een tombe binnenstapte.

Een officier kwam hen tegemoet, zijn gezicht half verlicht door de flakkerende lamp die aan een haak boven hem hing. De schaduwen golfdan over zijn gezicht als levende strepen die hem ouder leken te maken dan hij waarschijnlijk was. Hij vroeg naar de situatie aan de westflank en de sergeant antwoordde met korte, efficiënte zinnen die de ernst van de situatie nauwelijks konden overbrengen. De officier knikte, al was het duidelijk dat hij maar een deel begreep van wat er

zich buiten afspeelde. De muren van het fort hielden het grootste deel van het geluid tegen waardoor de wereld binnen bijna kunstmatig stil leek. Een stilte die gevaarlijk was. Een stilte die de illusie creëerde dat er veiligheid bestond.

Ze werden naar een lange gang geleid die ooit bedoeld was om troepen snel van het ene deel naar het andere te brengen, maar die nu vol stond met geïmproviseerde bedden, kisten met munitie en stapels zandzakken. De hoofdpersoon liep langs mannen die tegen de muur zaten en hun hoofd in hun handen hielden. Sommigen fluisterden zacht tegen zichzelf. Anderen staarden met lege ogen naar een punt dat alleen zij konden zien. Hij voelde een koude rilling door zijn rug trekken toen hij besepte dat dit de mannen waren die al dagen in het fort hadden gevochten. Mannen die geen daglicht meer hadden gezien. Mannen die geen verschil meer voelden tussen ochtend en nacht. De lucht voelde zwaar, alsof duizenden ademhalingen zich hadden vastgezet tegen de muren en nooit meer waren ontsnapt.

Verderop hoorde hij het gekreun van gewonden uit een kamer waar verplegers haastig werkten. Hij keek naar binnen en zag een tafereel van chaos en verwoesting. Mannen lagen op brancards, sommigen zonder bewustzijn, anderen met ogen die hem volgden terwijl hij voorbij liep. Een verpleger probeerde een wond te verbinden die bleef bloeden ondanks zijn herhaalde pogingen om het bloeden te stoppen. De hoofdpersoon voelde een brok in zijn keel toen hij het gezicht van een jonge soldaat zag die zijn hand uitstak naar een andere man die op een naastgelegen brancard lag. Hun vingertoppen raakten elkaar maar hij kon zien dat ze niet meer genoeg kracht hadden om hun handen vast te houden. Hij moest zich afwenden omdat het te veel voelde. Te dichtbij. Te echt.

De sergeant riep dat ze moesten doorlopen en de hoofdpersoon volgde hem naar een andere hal waar een groep soldaten zich verzameld had rond een grote kaart die op een houten tafel lag. De kaart was verwrongen door vocht en scheuren maar de mannen probeerden toch strategische posities te bepalen terwijl ze met zwarte, trillende vingers over de lijnen wezen. De officier die hen begeleidde zei dat de Duitsers

het fort wilden omsingelen en dat ze elke ingang moesten verdedigen zolang ze konden. De hoofdpersoon knikte terwijl hij naar de dikke stenen muren keek. Hij probeerde zich voor te stellen hoe het fort eruit had gezien toen het nog intact was. Toen het gebouwd was om bescherming te bieden en niet om te fungeren als een grafkelder.

Ze kregen het bevel om naar een van de bovenste gangen te gaan, een smalle tunnel die door de artillerieaanvallen was beschadigd en waar delen van het plafond waren ingestort. De hoofdpersoon liep naar boven, zijn hand gleed langs de ijskoude stenen muur terwijl zijn adem zich in wolkjes voor hem verspreidde. De gangen echo-den elke voetstap en hij voelde hoe de stilte tussen de geluiden hem nerveus maakte. De sergeant zei dat ze de sector moesten controleren omdat er meldingen waren van vijandelijke bewegingen in de buurt. De hoofdpersoon voelde een brok in zijn keel terwijl hij naar de duisternis keek die verderop in de tunnel hing. Hij had het gevoel dat de gangen hen in de gaten hielden, alsof het fort zelf wachtte op het moment dat het hen kon opslokpen.

Toen ze het uiteinde van de tunnel bereikten zagen ze dat een deel van de muur was opengebroken door een directe treffer. De opening gaf uitzicht op de heuvels buiten het fort. De lucht was donker en gevuld met rookpluimen die als trage slangen over het landschap trokken. Af en toe werd de horizon verlicht door de rode gloed van een explosie die als een kortstondige zon door de mist scheen. De hoofdpersoon voelde hoe de koude wind zijn gezicht streelde en hem eraan herinnerde dat er buiten een wereld bestond die nog ademde. Maar die gedachte werd direct weer onderdrukt door de aanblik van de mannen die in de loopgraven verderop bewogen als silhouetten tegen de helverlichte hemel.

Plotseling klonk er een geluid boven hen. Een diep, schrapend gegrom dat door de wanden van het fort leek te gaan. De mannen keken omhoog maar zagen alleen donkere, vochtige stenen. Toen kwam het geluid opnieuw. Harder. Dieper. Alsof iemand met brute kracht langs de buitenkant van het fort schoof. De sergeant gaf het bevel zich terug te trekken naar de binnenste gang en de hoofdpersoon voelde hoe een

golf adrenaline door hem heen schoot terwijl hij zich haastte terug te keren naar het hart van het fort. De geluiden werden luider en de muren trilden alsof de vijand direct boven hen stond.

Toen, zonder waarschuwing, barstte een explosie door de lucht. De muur waar ze zojuist hadden gestaan werd weggeblazen door een voltreffer die een deel van het plafond deed instorten. Het stof vulde de lucht en de mannen vielen achterover door de schokgolf. De hoofdpersoon voelde een stekende pijn in zijn zij maar hij kende het nu al zo goed dat hij er niet meer van schrok. Hij kroop overeind terwijl brokstukken langs hem naar beneden vielen en moest zijn ogen beschermen tegen de scherpe randen die in de lucht dreven. De sergeant schreeuwde dat iedereen naar de centrale kamer moest rennen. De hoofdpersoon voelde zijn benen vanzelf in beweging komen terwijl de muren achter hem begonnen te scheuren.

Toen hij de kamer bereikte voelde hij een klap tegen zijn rug en keek om te zien hoe een deel van de gang volledig was ingestort. De mannen die bij hem waren keken elkaar aan met blikken die niets meer te maken hadden met hoop. Het fort, dat ooit was gebouwd als bastion van veiligheid en kracht, werd nu van binnenuit vernietigd door het geweld buiten. De hoofdpersoon voelde hoe zijn longen brandden terwijl hij probeerde op adem te komen. De lampen boven hen flikkerden en hij hoorde het zachte gezoem van elektriciteit die moeite had om weerstand te bieden tegen de trillingen van de grond.

De sergeant keek hem aan en zei dat ze stand moesten houden, ongeacht wat er zou gebeuren. De hoofdpersoon knikte terwijl hij zijn geweer steviger vastpakte. Hij voelde hoe het fort rond hen ademhaalde, kreunde en bewoog. Alsof de stenen zelf wisten dat er een moment zou komen waarop ze niet langer weerstand konden bieden.

En precies toen dat besef tot hem doordrong, trilde de vloer opnieuw.

Het fort had nog lang niet zijn laatste klap gegeven.

6. het Instortende Fort

De stilte die het fort kort had omhuld voelde verraderlijk, alsof de muren zelf wachtten op een teken om opnieuw open te scheuren. De hoofdpersoon stond met gebogen schouders en hoorde hoe zijn eigen ademhaling echoënd werd teruggekaatst door de dikke stenen. Terwijl hij probeerde de trilling in zijn handen te stoppen keek hij naar de mannen om hem heen. Sommigen waren bezig hun uitrusting te controleren, anderen zaten tegen de muur met gesloten ogen alsof ze probeerden hun gedachten te ordenen terwijl de wereld buiten hen voortdurend uit elkaar werd gereten. De lucht in de kamer was zwaar, bijna stroperig, alsof elke ademhaling kracht kostte. De lampen boven hen flakkerden opnieuw, waardoor de kamer korte, zenuwachtige schaduwen wierp die over de vloer kropen.

Toen kraakte de grond onder hun voeten op een manier die niemand meer kon negeren. Het was geen lichte trilling maar een diepe, dreigende beweging die door hun benen omhoog trof zoals een vallende rotsblok in het water dat golven door alles heen stuurt. De sergeant gooide zijn lichaam tegen de muur en schreeuwde dat iedereen dekking moest zoeken. De hoofdpersoon rende naar de dichtstbijzijnde steunpilaar en voelde hoe de lucht om hem heen begonnen te vibreren. Het geluid dat volgde was niet het geluid van een enkele explosie maar een reeks die zo snel achter elkaar volgde dat het leek alsof het fort van buitenaf werd doormidden gesneden door een gigantisch mes van druk en vuur. De muren rammelden. De vloer verschoof. Kleine stenen vielen van het plafond en tikten als onregelmatige regen op hun helmen.

Een enorme klap deed de kamer schudden en een deel van de rechterwand barstte open. Stukken steen vlogen door de ruimte en sloegen tegen kisten, zakken en wijde ruggen van soldaten die zich probeerden te verschuilen. De hoofdpersoon voelde een scherpe pijn langs zijn arm toen een brokstuk langs hem schampte. Hij keek naar de sergeant die probeerde zijn stem te verheffen boven het gebulder, maar het geluid van het instortende fort was te intens. Het leek alsof de grond zichzelf wilde bevrijden van het gewicht dat jarenlang op haar

rustte. Terwijl stofwolken door de kamer rolden zag de hoofdpersoon dat een van de steunpilaren langzaam begon te kantelen. Als die pilaar viel zou het hele dak boven hen naar beneden komen.

Hij duwde zich los van zijn schuilplek en rende naar twee mannen die al probeerden de steunpilaar te stutten met planken die ergens uit de voorraadshokjes waren gehaald. Hun handen trilden terwijl ze de planken tegen de zuil zetten en probeerden die op hun plek te klemmen. De hoofdpersoon gooide zijn schouder ertegenaan en voelde hoe de pilaar terugduwde met een kracht die bijna bovenmenselijk leek. De mannen naast hem kreunden en probeerden nog harder te duwen. De sergeant schreeuwde dat ze het moesten volhouden maar achter zijn woorden klonk een toon van wanhoop die niemand ooit eerder in zijn stem had gehoord. De kamer leek te pulseren. Elke ademhaling die de hoofdpersoon nam voelde alsof hij stof en vuur naar binnen trok.

Toen, heel plotseling, werd de kleine stilte die nog bestond volledig vernietigd. Een ontploffing van ongekennde kracht trof de bovenste verdieping van het fort. Het dak boven hen boog als een metalen plaat in een storm. Een schokkende golf van luchtdruk perste de kamer samen en slingerde iedereen die niet vastzat tegen de muur. De hoofdpersoon verloor zijn grip en werd achterover gesmeten. Hij sloeg tegen de vloer, voelde de lucht uit zijn longen geperst worden en hoorde om hem heen kreten, vallende stenen en het ineensinken van een deel van het plafond.

Toen hij overeind kroop zag hij dat de steunpilaar volledig was gebroken. Het dak begon zichtbaar te scheuren. Een grote barst liep als een kronkelende ader door het plafond en de stenen daarboven begonnen te verschuiven alsof ze aarzelden tussen blijven en vallen. De sergeant schreeuwde dat iedereen naar de zuidgang moest rennen omdat dat het enige deel was dat nog stevig genoeg was om niet direct in te storten. De hoofdpersoon greep een gewonde soldaat vast die op de vloer lag en half bewusteloos leek. Hij trok hem overeind, voelde de benen van de man wegzakken en legde zijn arm om zijn schouder. Terwijl hij hem meesleurde richting de gang zag hij het fort opnieuw

beven. Het geluid hiervan leek eerder op een dier dat stierf. Een rauwe, diepe kreun van steen en staal.

Ze renden door een corridor die vol lag met stenen, zakken, planken en omgevallen kisten. De mannen struikelden terwijl om hen heen puin instortte. De hoofdpersoon voelde de arm van de gewonde slap worden en schreeuwde dat de man wakker moest blijven. De lucht werd dikker. Hij moest zich dwingen om niet te stoppen. Zijn benen brandden door de spanning, maar de angst voor het instortende fort dreef hem voorwaarts. De corridor begon te schudden en boven hen klonk het geluid van brekend metaal dat door merg en been ging. De sergeant schreeuwde dat ze moesten bukken net voordat een deel van de gang naar beneden kwam. Dikke brokken steen vielen voor hen op de vloer en sloten de weg bijna volledig af. Slechts een smalle opening bleef over. De mannen duwden elkaar door het gat heen terwijl stof en rook hen omhulden.

Toen de hoofdpersoon aan de beurt was voelde hij hoe de gewonde man wegzakte en begon te glijden. Hij probeerde hem vast te houden maar de vloer onder hen schudde zo hevig dat hij zijn grip verloor. De man viel op de grond en rolde een paar meter terug de corridor in. De hoofdpersoon draaide zich om en wilde terugrennen maar voelde een sterke hand op zijn schouder. De sergeant greep hem vast en schreeuwde dat hij niet terug kon omdat de rest van het plafond boven de corridor op instorten stond. De hoofdpersoon keek naar de gewonde man die zijn hand naar hem uitstak. Hun blikken kruisten elkaar. Een moment dat langer voelde dan een leven. Toen klonk er een scheurende knal alsof de aarde zelf openscheurde.

In een flits zag hij hoe het plafond instortte. Stenen, balken en massa's aarde vielen als een lawine naar beneden. De gewonde soldaat werd volledig bedolven. De hoofdpersoon wilde schreeuwen maar de sergeant trok hem ruw naar voren en duwde hem door de smalle opening. Achter hen stortte de corridor definitief in. Het geluid was overweldigend. De grond schudde. Het stof vulde de opening en sloeg tegen hun ruggen. Het voelde alsof duizenden kilo's steen in één ademtocht omlaag kwamen.

Toen ze eindelijk in de zuidgang stonden voelde de hoofdpersoon zijn benen trillen. Hij kon nauwelijks staan. Zijn ademhaling ging snel en oppervlakkig. Het gebouw achter hen was nu half ingestort. De gang waar ze doorheen waren gegaan bestond niet meer. De sergeant keek hem aan, zijn gezicht vol stof, bloed en rook. Zijn ogen stonden donker en zwaar. Hij legde een hand op de schouder van de hoofdpersoon en knikte langzaam. Het was het enige woordeloze gebaar dat nog kon bestaan in een wereld waar taal nauwelijks nog ruimte kreeg.

Maar voordat iemand kon ademen klonk een nieuwe dreun. Of het leek op een dreun, maar het was anders. Dieper. Breder. Een geluid dat door de fundering trok als een trage, alles verslindende golf.

Het fort was nog niet klaar met instorten.

7. de Heuvel van 1000 Granaten

De mannen stonden nog maar net in de zuidgang toen het fort opnieuw begon te kreunen alsof het van binnenuit werd samengedrukt door onzichtbare handen. De hoofdpersoon voelde de trillingen door de muren trekken en diep doordreunen in zijn borstkas. Het was geen gewone explosie die dit veroorzaakte. Dit was het soort dreun dat aankondigde dat de aarde zelf in beweging kwam. De lampen boven hen flikkerden zo hevig dat de kamer in korte pulserende lichtflitsen veranderde. Schaduwen dansten langs de wanden alsof ze levend waren en zichzelf wilden losmaken van de stenen die hen vasthielden. De hoofdpersoon voelde hoe zijn hart opnieuw sneller sloeg en hij ademde diep terwijl hij zichzelf dwong om niet te verstijven. De sergeant gaf het bevel om verder te trekken omdat de zuidgang wellicht nog enige stabiliteit had, maar zijn stem klonk hol en gespannen, alsof zelfs hij niet meer zeker wist waar veiligheid nog bestond.

Ze bewogen zich door een reeks gangen die steeds smaller en lager werden. De lucht werd kouder, alsof ze dieper in een verlaten kelder afdaalden. De hoofdpersoon voelde hoe de vochtige stenen langs zijn arm schuurden terwijl hij zich door een nauwe doorgang wrong. Achter hem hoorde hij het zware gehijg van mannen die probeerden hun ademhaling onder controle te houden. Iemand struikelde over een steenbrok en viel bijna, maar werd opgevangen door twee anderen die hem overeind hielpen zonder woorden uit te wisselen. De stilte onderbroken door het gedreun van explosies boven hen voelde als een ketting die om hun gedachten werd gelegd. Elk geluid dat ze maakten, zelfs het zachtste tikje van een helm tegen de muur, leek onnatuurlijk hard in de benauwde ruimte.

Toen ze eindelijk de uitgang bereikten, voelden ze de koude lucht van buiten tegen hun gezichten slaan. Het was alsof de wereld hen met geweld terug de hel in duwde. Ze klommen naar buiten en stonden plotseling op een helling waarvan het landschap bijna onherkenbaar was. De heuvel waarop het fort stond was veranderd in een litteken van aarde. Dikke rookwolken rolden traag over de grond. De hemel was gevuld met vuurstrepen van artillerie die in een eindeloze boog over

hen heen vlogen. De hoofdpersoon keek omhoog en zag hoe elke granaat een gloeiende lijn trok voordat die verdween achter de heuvels. Vervolgens volgde de onvermijdelijke explosie, die de grond deed sidderen als een levend wezen.

De sergeant gaf het bevel om zich te verplaatsen naar een vooruitgeschoven post iets verderop, omdat de Duitsers mogelijk een nieuwe aanval voorbereidden. De hoofdpersoon knikte zonder iets te zeggen en volgde de groep die zich moeizaam een weg baande door de modder. De geur van brandend hout en verschroeid metaal hing zwaar in de lucht. In de verte klonk een reeks opeenvolgende inslagen die zo intens waren dat de grond onder hun voeten leek te golve. De hoofdpersoon voelde hoe het ritme van zijn hart versnelde in sync met het tempo van de explosies. Hij voelde het trillen van zijn gewerenriem tegen zijn borst en moest zijn tanden op elkaar klemmen om te verhinderen dat zijn kaken klapperden van de spanning.

Ze bereikten een diep uitgesleten loopgraaf die vol water stond. De mannen sprongen naar beneden en hun laarzen verdwenen bijna volledig onder het troebele oppervlak. De hoofdpersoon voelde het koude water door zijn sokken trekken en naar zijn huid glijden als een ijsvinger die een waarschuwing probeerde door te geven. Hij maakte zijn handen vrij en legde ze op de rand van de loopgraaf om zijn evenwicht te bewaren terwijl de mannen zich naar een droge plek verplaatsten. De sergeant zei dat ze deze positie moesten verdedigen totdat ze een signaal kregen van het hoofdkwartier. De hoofdpersoon wist dat dat signaal misschien nooit zou komen. Hij keek naar de horizon waar talloze granaten neerkwamen. Het leek alsof de heuvel werd verslonden door een onafgebroken regen van vuur en staal.

De grond explodeerde plotseling op slechts enkele meters afstand en wierp een golf van modder en stenen over hen heen. De hoofdpersoon viel op zijn zij en voelde hoe scherpe steentjes langs zijn wangen sneden. Hij kroop overeind terwijl de lucht nog steeds trilde van de inslag. Een soldaat naast hem begon te schreeuwen terwijl hij naar zijn arm greep, die bebloed was en er onnatuurlijk uitzag. De hoofdpersoon greep hem vast en trok hem tegen de wand van de loopgraaf. Hij

probeerde een verband aan te leggen maar zijn handen trilden zo erg dat de stof van het verband zich niet goed vastzette. De soldaat keek hem aan met grote ogen waarin paniek en wanhoop vochten om de overhand. De hoofdpersoon fluisterde dat hij moest blijven ademen en probeerde opnieuw het verband stevig te trekken.

Toen klonk er opnieuw het geluid van inkomende artillerie. Het huilende geluid dat elke soldaat inmiddels herkende als de waarschuwing voor de volgende inslag. De hoofdpersoon keek op en zag hoe de lucht boven hen scheurde in felle flitsen van licht. De sergeant schreeuwde dat iedereen moest bukken. De mannen doken dieper de loopgraaf in terwijl een rij explosies hen naderde als een razende storm. Elke klap wierp nieuwe aarde, rook en brokstukken in de lucht. De lucht werd bijna wit van de felheid van de explosies. De grond schudde zo hevig dat de hoofdpersoon het gevoel had dat hij elk moment zijn evenwicht zou verliezen. Hij voelde de trillingen door zijn ribbenkast trekken en moest zijn tanden op elkaar klemmen om niet te schreeuwen.

Na wat een eeuwigheid leek, begon het artillerievuur langzaam te verplaatsen naar een ander deel van de heuvel. De lucht werd iets donkerder. De rook zakte langzaam neer. De hoofdpersoon opende zijn ogen en zag dat zijn handen onder de modder zaten. Hij ademde diep in en probeerde de spanning in zijn spieren te verminderen. Voor even was er iets wat op stilte leek. Maar het was geen echte stilte. Het was de korte ademhaling die de wereld nam tussen twee salvo's. Een stilte die bijna erger was dan de explosies omdat het de verwachting voedde dat elk moment een nieuwe hel zou worden ontketend.

De sergeant keek hen aan en zei dat ze stand moesten houden. De hoofdpersoon knikte, al voelde hij dat zijn lichaam zwaar werd van uitputting. Toen, net toen hij zijn gewerenriem opnieuw wilde vastzetten, hoorde hij een geluid dat hem deed verstijven. Het was geen explosie. Geen schreeuw. Geen geluid van vallend puin. Het was het ritmische geluid van voetstappen in de verte. Voorzichtig, maar duidelijk. De sergeant zette een stap naar voren en keek over de rand van de loopgraaf. De hoofdpersoon volgde zijn voorbeeld en zag

tussen de rookflarden schaduwen bewegen. Het waren gestalten. Soldaten. Vijanden.

De sergeant fluisterde dat iedereen zich gereed moest maken. De hoofdpersoon bracht zijn geweer omhoog en voelde een koude rilling langs zijn rug glijden. De schaduwen kwamen dichterbij. De rook trok iets op en onthulde mannen die langzaam maar vastberaden door de verwoeste heuvel trokken. Het waren Duitse soldaten, gehuld in donkere jassen, hun silhouetten scherp afgetekend tegen de achtergrond van vuur en rook.

De hoofdpersoon ademde diep in.

De aanval kwam.

8. de Zuurstank van Vaux

De hoofdpersoon had zich nog niet volledig kunnen herstellen van de aanval boven de loopgraaf toen het bevel kwam dat ze zich moesten terugtrekken naar Fort Vaux, alsof de wereld hen voortdurend van de ene hel naar de andere stuurde zonder dat er enige ademruimte bestond. De sergeant wees een smalle doorgang aan die naar een dieper gelegen verbindingsgang leidde. De mannen volgden hem zonder vragen te stellen omdat niemand nog de energie of het vertrouwen had om ook maar een enkel woord te verspillen. Ze daalden af in een reeks vochtige tunnels die steeds nauwer werden naarmate ze dichter bij het fort kwamen. De wanden glommen van condens en de geur van schimmel en oud metaal hing als een verstikkende nevel in de lucht. Elke stap die ze zetten veroorzaakte een zuigend geluid doordat hun laarzen in de natte modder wegzakten. Het ritme van die voetstappen werd een monotone cadans die hen verder duwde, alsof er geen andere richting bestond dan vooruit.

Toen ze de eerste binnenruimte van Fort Vaux bereikten, merkte de hoofdpersoon dat de vochtige kou van de gangen werd verdrongen door een totaal andere geur. Een zware, zure stank die meteen in zijn neus en keel kroop en een branderig gevoel veroorzaakte. Het was de geur van zweet, smeulend materiaal, bloed, uitgedroogde verbanden, rottend voedsel en iets wat hij niet meteen kon plaatsen maar dat veel weg had van verbrand vlees. De mannen die al in het fort zaten keken nauwelijks op toen de nieuwe groep binnenkwam. Hun blikken waren dof en uitgehold, alsof hun ogen niets meer registreerden. Sommigen zaten tegen de muur met hun hoofd naar beneden, anderen lagen op brancards waarop hun lichamen nauwelijks bewogen.

De sergeant fluisterde dat ze door moesten. De hoofdpersoon voelde hoe zijn maag zich aanspande bij de gedachte dat dit slechts het begin was. Ze liepen door een smalle gang die fel verlicht werd door enkele lampen die nerveus flikkerden. Elke flikkering maakte de gezichten van de mannen om hem heen bleker en spookachtiger. Ze bereikten een trap die omlaag leidde naar een grotere hal waar het geluid van stromend water zachtjes echode. In die hal stonden grote watertonnen

en emmers, maar de hoofdpersoon zag direct dat de tonnen bijna leeg waren. Een van de soldaten die bij de tonnen stond vertelde hen dat watervoorraden bijna op waren en dat ze al dagen rationeerden. De hoofdpersoon voelde dat zijn keel nog droger werd bij het horen van die woorden.

Ze trokken verder richting de centrale commandoruimte van het fort. De gangen werden smaller, de lucht werd zwaarder en de zure stank werd sterker. De hoofdpersoon vroeg zich af hoe de mannen die hier al dagen zaten dit konden verdragen. Hij wist dat geur iets was wat langzaam kon breken, vooral wanneer het constant aanwezig was. De commandoruimte zelf was een grote ronde kamer met een zware metalen deur die half geopend stond. Binnen zag hij twee officieren die gebogen stonden over een kaart die door vocht bijna onleesbaar was geworden. De sergeant stapte naar voren en gaf een korte rapportage. Een van de officieren knikte traag en zei dat ze alle hulp konden gebruiken omdat ze sinds de ochtend vijandelijke bewegingen hoorden in de tunnels aan de oostzijde.

De hoofdpersoon luisterde terwijl de woorden als stenen in zijn gedachten vielen. Vijandelijke bewegingen in de tunnels. Dat betekende een gevecht in gangen waar nauwelijks ruimte was om te staan, laat staan om te manoeuvreren. Hij wist dat ondergrondse gevechten tot het ergste behoorden wat een soldaat kon meemaken. De muren maakten de geluiden luider, de lucht dunner en de angst zwaarder. De sergeant gebaarde dat zijn groep zich moest verdelen en posities moest innemen langs de smalle doorgangen die het fort met oudere verbindingstunnels verbonden. De hoofdpersoon volgde zijn kameraden naar een donkere zijgang waar de lucht voelde alsof hij werd geperst door een onzichtbare hand.

Ze namen hun positie in achter een rij zandzakken die haastig waren opgestapeld. De lamp boven hen flikkerde opnieuw en ging voor enkele seconden volledig uit voordat ze weer aansprong. Die momenten van duisternis maakten dat de hoofdpersoon zijn eigen ademhaling luider hoorde dan ooit. De sergeant fluisterde dat ze stil moesten zijn omdat elk geluid door de tunnels heen kon reizen en hun

positie kon verraden. De mannen knikten en lieten zich langzaam zakken in een gehurkte houding. Het enige geluid dat overbleef was het zachte druipen van water dat via scheuren in het plafond naar beneden viel. De druppels vielen in een plas die onder de zandzakken lag en veroorzaakten een ritmisch geluid dat de hoofdpersoon niet meer uit zijn hoofd kreeg.

Terwijl de minuten verstreken, voelde hij hoe zijn spieren verstramden. Elke seconde leek zich uit te rekken tot een eeuwigheid. Hij dacht aan de mannen die verderop gewond lagen en die de zure stank al veel langer hadden moeten verdragen. Hij vroeg zich af hoeveel van hen nog hoop hadden. Misschien niemand. Misschien was hoop een luxe die alleen bestond buiten deze muren. Hij keek naar de donkere gang voor hen en probeerde door de zwarte leegte heen iets te zien, maar de duisternis was te dik. Het voelde alsof het fort zelf een adem inhield die elk moment kon omslaan in een oorverdovende schreeuw.

En toen gebeurde het.

Een zacht, onregelmatig schrapend geluid dat door de tunnel kroop als een dier dat langzaam dichterbij kwam.

Hierdoor verstijfden alle mannen. De sergeant legde een vinger tegen zijn lippen en gebaarde dat niemand mocht bewegen. De hoofdpersoon voelde hoe zijn hand trilde terwijl hij zijn geweer steviger vastklemde. Het schrapende geluid werd luider. Het was geen steentje dat viel. Geen water dat drupte. Het klonk alsof iemand probeerde voorzichtig over de grond te kruipen. Hij hoorde hoe de mannen naast hem hun adem inhielden. De stilte werd zo intens dat het leek alsof de lucht zelf luisterde.

Toen klonk er een fluistering. Een lage, zware stem in een taal die hij niet verstond. Duits. De hoofdpersoon voelde zijn hart in zijn keel bonken.

De vijand zat in de tunnels.

De sergeant fluisterde zo zacht dat zijn stem bijna werd opgeslokt door de duisternis dat ze moesten wachten tot de vijand dichterbij kwam omdat schieten in deze nauwe ruimte hun positie meteen zou verraden. De hoofdpersoon voelde dat zijn spieren begonnen te trillen. Het schrapende geluid kwam nu zo dichtbij dat hij het ritme kon onderscheiden. De vijand bewoog langzaam, heel langzaam, alsof hij wist dat elke beweging door het fort kon galmen.

Toen klonk er een onverwachte klik.

Een metalen geluid.

Geen geweer.

Maar een pin.

De sergeant dook naar voren.

De hoofdpersoon begreep het te laat.

De vijand had een granaat in de tunnel gegoooid.

Er was geen ruimte om weg te duiken.

Geen ruimte om te rennen.

Geen ruimte om te schreeuwen.

De wereld werd licht.

En daarna zwart.

9. de Gangen van Vuur

Het voelde alsof zijn bewustzijn in stukken was gescheurd en elk fragment op een andere plek in zijn lichaam lag te trillen. Hij wist niet waar hij was. Hij wist niet of hij nog lag, zat, stond of hing. Hij had geen idee hoe lang het zwart al om hem heen hing. De stilte die hem omringde was onnatuurlijk, alsof hij in een afgesloten ruimte dreef waarin geluid niet meer bestond. Langzaam, heel langzaam, begon een dunne, doffe toon zijn gehoor binnen te kruipen, als de slag van een ver, vreemd klokje dat ergens in de diepte tikte zonder ritme. Hij probeerde zijn ogen te openen maar zag niets behalve een grauwe waas van stof die in de lucht hing. Hij voelde modder op zijn gezicht. Zijn lippen proefden naar aarde.

Toen kwam de pijn. Een scherpe ruk in zijn zij en schouders, alsof zijn spieren waren verstijfd en vervolgens met geweld werden opengetrokken. Hij hapte naar adem en voelde hoe een golf stof zijn keel binnendrong, waardoor hij begon te hoesten. Het geluid van zijn hoest leek dof, alsof de wereld een dikke laag stof over zichzelf had geslagen. Hij probeerde zijn arm te bewegen en zijn vingers gleden over iets hards en kouds. Een helm. Hij wist niet van wie. Toen schoof zijn hand verder en raakte hij iets wat zacht aanvoelde, maar niet bewoog. Hij durfde het niet nogmaals aan te raken.

In de verte klonk een zacht geritsel. Een schrapend geluid dat hij uit de tunnels kende. Maar dit klonk anders. Trager. Zwaarder. Hij slikte en voelde hoe een angst dieper in hem kroop dan alle eerdere angsten die hij had gekend. Zijn oren begonnen langzaam opnieuw te functioneren en hij hoorde het gedempte gekreun van iemand die probeerde te ademen. Hij draaide zich moeizaam om en zag een vage schim die tegen een muur lag. De lampen die ooit deze tunnel hadden verlicht waren verdwenen of kapotgeslagen door de explosie. Het enige licht dat overbleef was het zwakke blauwgrijze schijnsel dat door een spleet in de muur naar binnen viel. Het was niet genoeg om meer dan silhouetten te zien.

Hij fluisterde de naam van de sergeant, maar zijn stem klonk schor en zwak. Er kwam geen antwoord. Hij kroop naar de schim tegen de muur en legde voorzichtig een hand op haar schouder. De schouder bewoog en hij hoorde een zachte, pijnlijke zucht. Hij voelde opluchting en angst tegelijk. Hij fluisterde dat ze moesten bewegen voordat de vijand dichterbij kwam. De schim knikte, al was het nauwelijks zichtbaar. De hoofdpersoon probeerde hem overeind te helpen maar het lichaam van de man was zwaar en slap. Hij moest zich vasthouden aan de muur om niet terug in de modder te vallen.

Toen hoorde hij het.

Een laag, dreigend gebrom dat door de tunnel rolde alsof een metalen monster door de aarde kroop. Het geluid werd luider, dieper, alsof het zichzelf opbouwde tot iets dat de lucht om hen heen zou openen. Hij voelde hoe zijn hart sneller begon te kloppen terwijl hij probeerde te begrijpen wat hij hoorde. En toen wist hij het. Het geluid was hem bekend. Hij had het boven de grond gehoord. Hij had het gehoord bij de heuvels, bij de nachtelijke aanval, bij de brandende lucht.

Vlammenwerpers.

De vijand gebruikte vlammenwerpers in de gangen.

Hij keek in het halfduister naar de schim naast hem en probeerde hem overeind te trekken. De man kreunde en kwam langzaam omhoog. De hoofdpersoon voelde hoe zijn armen verzakten onder het gewicht van zijn kamerad. Hij wist dat ze moesten bewegen. Ze moesten weg voordat de vlammen de tunnel in zouden slaan. Hij pakte de man steviger vast en draaide zich naar de andere kant van de kamer. Daar zag hij nog een silhouet dat bewoog. Twee handen die langzaam omhoog kwamen alsof iemand probeerde te reiken naar een onbereikbaar licht. De hoofdpersoon kroop ernaartoe, liet de gewonde soldaat tegen de muur zakken en greep de andere man vast. Hij voelde botten onder zijn vingers en hoorde een zacht gekerm dat door merg en been ging.

Het gebrom werd luider. De grond trilde. Zijn ademhaling versnelde. Toen hij naar de richting van het geluid keek, zag hij een licht dat door de spleten in de tunnelwand knipperde. Een licht dat leek te dansen zoals vuur dat doet. Een licht dat steeds helderder werd totdat het een warme oranje gloed verspreidde. Hij wist dat dit het moment was waarop de Duitsers de tunnel binnen zouden stormen met vlammenwerpers. Hij wist dat er geen terugweg was. Geen ontsnapping. De tunnels waren smal, de gangen kronkelig en de muren te dik om doorheen te breken.

Hij schudde beide mannen wakker en probeerde hen overeind te trekken. Beiden waren gewond, beiden uitgeput. Ze maakten zachte geluiden alsof ze nog half in een droom gevangen zaten. Hij duwde hen voorwaarts en volgde hen op handen en voeten terwijl de tunnel achter hen werd gevuld met de eerste flits van vuur. Het geluid was oorverdovend. Een brullende straal van vlammen die de lucht zelf leek te doen ontploffen. Hij voelde de hitte langs zijn rug en zijn haar prikte op zijn hoofd alsof het vuur hem bij de hielen probeerde te grijpen. De mannen voor hem struikelden en vielen maar hij duwde hen vooruit, gedreven door pure overlevingsdrang.

De tunnel werd gevuld met rook die brandend in zijn longen trok. Hij hoestte, kreeg tranen in zijn ogen en verloor bijna zijn evenwicht. Hij voelde een warme golf lucht langs hem heen slaan toen achter hen een tweede straal vuur werd afgevuurd. De muren werden roodgloeiend. De lucht veranderde in een giftige werveling van hitte en rook. Hij voelde niets meer behalve angst en de beweging van zijn eigen ledematen die hem vooruit duwden. Hij wist niet waar hij naartoe ging. Hij wist alleen dat hij van de vlammen weg moest.

Toen stortte voor hem een deel van de tunnelwand in.

Een regen van stenen kwam naar beneden. Eén van de mannen werd geraakt en viel achterover. De hoofdpersoon probeerde hem te grijpen maar werd zelf naar de muur geslingerd door een schokgolf. Hij voelde pijn door zijn ribbenkast trekken en moest naar adem happen. Achter hem hoorde hij het brullen van vuur dat dichterbij kwam. Een van de

gewonde mannen kroop naar hem toe en probeerde hem overeind te trekken, maar de hoofdpersoon greep zijn arm en duwde hem richting een kleine opening die tussen twee ingestorte stukken steen zat. Het gat was smal, maar groot genoeg voor een mens om doorheen te kruipen.

Ze moesten erin. Het was de enige kans.

Hij duwde de man erin en voelde hoe de hitte achter hem toenam. Zijn eigen ogen prikten alsof ze in brand stonden. Hij hoorde geroep in de verte maar kon de woorden niet verstaan door het lawaai. Eerst hielp hij de tweede man door de opening. Toen draaide hij zich om, keek naar de oranje gloed die als een vloedgolf door de tunnel bewoog en wist dat hij nog maar een paar seconden had.

Hij wierp zichzelf door de smalle opening, schraapte zijn schouders langs de scherpe stenen en voelde hoe zijn huid scheurde. Toen hij net binnen was, klapte een muur van vuur tegen de opening. Hij rolde achteruit en hoorde hoe de hitte tegen de stenen sloeg en de lucht deed fluiten.

Hij leefde nog.

Maar de gangen achter hem stonden in brand.

En de vijand was binnen.

10. de Duitse Deserteur

De lucht in de smalle zijgang was zo dicht van rook dat hij het gevoel had alsof hij door een massa van vloeibare as moest kruipen. Elk ademhalen brandde in zijn longen alsof er hete naalden in werden gestoken. Hij lag op zijn zij, zijn schouders bloedend van de scherpe stenen waar hij langs was geschuurd, en hij probeerde zijn lichaam omhoog te duwen terwijl de muren trilden onder het gewicht van nieuwe explosies die verderop door het fort galmde. De grond onder hem was koud en nat, maar de lucht achter hem was een oven die nog steeds gloeide door de vlammen die de hoofdgang hadden gevuld. Hij wist dat als hij één seconde langer daar had gezeten, zijn lichaam allang was veranderd in iets wat niemand meer had herkend.

Langzaam kwam hij overeind en voelde zijn benen trillen, niet alleen van uitputting maar ook van de shock die door zijn lichaam gierde. Hij keek om zich heen en zag de contouren van de twee mannen die hij door de opening had geduwd. Ze lagen hijgend tegen de muur, hun gezichten zwart van roet, hun lippen gebarsten van de hitte. Een van hen probeerde op te staan maar zakte meteen weer door zijn knieën. De andere man legde zijn hand op zijn borst en ademde snel, alsof hij bang was dat elke vertraagde ademhaling zijn laatste zou zijn. De hoofdpersoon knielde naast hen en zei dat ze moesten blijven ademen, dat ze nog niet veilig waren en dat er geen tijd was voor paniek. Zijn woorden klonken hol, alsof ze door een vat vol rook werden gefilterd.

Toen klonk er een zacht, krassend geluid uit de duisternis verderop in de zijgang. Het geluid was nauwelijks hoorbaar boven het gedreun van het fort, maar het trok zijn aandacht onmiddellijk. Hij richtte zich op, veegde met zijn mouw het stof uit zijn ogen en tuurde in de richting van waar het geluid vandaan was gekomen. Het was geen vallend steentje, geen druipend water en geen echo van de vlammen uit de andere gang. Het klonk bijna als een ademhaling. Een onregelmatige, schorre ademhaling die door iemand werd gemaakt die probeerde te fluisteren maar niet de kracht had om geluid te vormen.

Hij schoof voorzichtig naar voren, zijn rug tegen de muur om zijn evenwicht te bewaren terwijl hij probeerde door de dikke rook heen te kijken. De twee gewonde mannen achter hem fluisterden zijn naam maar hij stak zijn hand op om hen stil te laten zijn. De rook dreef langzaam opzij door een lichte luchtverplaatsing die hij niet kon verklaren. Maar toen hij een paar stappen dichterbij kwam zag hij iets bewegen. Een silhouet dat tegen de grond lag. Een man die zijn ellebogen tegen de vloer duwde en langzaam zijn hoofd optilde. Het gezicht was bijna volledig zwart van roet en vuil. De ogen waren rood en gezwollen door rook. En toen zag de hoofdpersoon iets dat hem deed verstijven.

Het uniform.

Het was Duits.

De man tegenover hem was een vijand.

Zijn eerste instinct was om naar zijn geweer te grijpen maar zijn lichaam bevroor. Niet door angst maar door verwarring. De Duitse soldaat had geen wapen in zijn hand. Zijn riem was gescheurd, zijn jas half verbrand en zijn helm lag meters verderop. Hij zag er niet uit als een soldaat die vocht. Hij zag eruit als iemand die probeerde te vluchten. De man keek hem aan met een blik die geen vijandigheid bevatte. Geen dreiging. Alleen angst en uitputting. Een angst die zo diep zat dat het leek alsof hij al dagen op de rand van zijn eigen einde had gezweefd.

De hoofdpersoon knielde langzaam naast hem en tilde zijn kin op met twee vingers om zijn gezicht beter te kunnen zien. De Duitser probeerde iets te zeggen maar zijn stem brak onmiddellijk. Hij hoestte hard en er kwam een grommende, rauwe klank uit zijn keel. De hoofdpersoon legde zijn hand op zijn schouder en zei dat hij rustig moest blijven en dat hij niet zou schieten. De man knipperde langzaam met zijn ogen alsof hij die woorden niet geloofde. Toen fluisterde hij iets in het Duits. De woorden waren hees en gebroken, maar de betekenis was duidelijk genoeg.

Hij zei dat hij niet meer wilde vechten.

Hij zei dat hij alleen nog wilde leven.

De hoofdpersoon keek hem lang aan en voelde een koude rilling door zijn ruggengraat trekken. Hij wist dat dit moment gevaarlijk was. Hij wist dat een vijandelijke soldaat in de tunnels een last kon zijn, een risico voor de groep en een constante dreiging. Maar toen hij naar het gezicht van de man keek, zag hij geen soldaat. Hij zag iemand die in dezelfde hel zat als hij. Iemand die door dezelfde tunnellucht had geademd, dezelfde grond had gevoeld, dezelfde dood had gezien. Hij zag een mens die net zo veel verloren had als alle anderen in deze eindeloze oorlog.

Hij zei dat de man moest opstaan omdat ze deze tunnel moesten verlaten voordat de vlammen opnieuw zouden uitbreken. De Duitser knikte zwak en probeerde overeind te komen maar zijn benen gaven het bijna meteen op. De hoofdpersoon greep hem stevig vast en hielp hem staan. De twee gewonde mannen die hij had gered keken met grote ogen naar de vijandelijke soldaat, maar ze zeiden niets. Niemand had nog de kracht voor discussie of woede. Er was alleen overleven.

De sergeant was nergens te zien. De tunnel was verlaten behalve door hen. De hoofdpersoon wist dat hij de leiding moest nemen. Hij zei dat ze verder moesten. Dat dit pad niet veilig was. Dat het fort op elk moment opnieuw kon instorten of in brand kon vliegen. Hij hoorde de vlammen achter hen opnieuw brullen, en de grond schudde door een explosie die ver weg maar toch voelbaar was. Hij legde de arm van de Duitse soldaat over zijn schouder en gebaarde de anderen hem te volgen.

Ze begonnen te lopen. De rook werd iets dunner naarmate ze verder de zijtunnel in gingen. De hoofdpersoon voelde de hete lucht achter zich afnemen. Het geluid van vlammen werd zachter. Maar het gedreun van de oorlog bleef. Altijd. Onvermijdelijk. Een constante die zelfs onder de grond niet verdween.

Toen ze een bocht omsloegen, klonk er plotseling iets onverwachts.
Een stem. Een Franse stem die fluisterde dat iemand moest blijven
staan.

De hoofdpersoon verstijfde.

Schaduwen bewogen.

Geweerlopen kwamen tevoorschijn.

En toen realiseerde hij zich dat de vijand die hij had gered nu hun
grootste gevaar was.

11. de Weg Zonder Terugkeer

Ze stonden in de bocht van de zijgang als versteend terwijl de schaduwen voor hen zich langzaam vanuit de duisternis losmaakten. De hoofdpersoon voelde hoe zijn adem stakte toen drie Franse soldaten met geweren uit het halfduister verschenen. Hun uniformen waren gescheurd, hun helmen gedeukt, hun gezichten bedekt met roet en opgedroogd bloed. De man die voorop stond had een blik in zijn ogen die scherp was zoals een mes dat te lang in het vuur was gehouden. Zijn geweer wees niet naar de hoofdpersoon en ook niet naar de twee gewonden achter hem. Het richtte zich op de Duitse soldaat die half over zijn schouder hing. De sergeant van deze groep zei dat de vijand moest worden neergezet en dat iedereen afstand moest houden. Zijn stem was overspannen, alsof elke ademhaling hem dichterbij een explosie van woede bracht.

De hoofdpersoon voelde het gewicht van de Duitse deserteur aan zijn schouder hangen. Hij zag hoe de man probeerde rechtop te blijven maar zijn benen trilden zo hevig dat het leek alsof hij elk moment kon instorten. De sergeant schreeuwde dat de vijand direct moest worden losgelaten. De hoofdpersoon antwoordde dat de man gewond was en geen wapen had. Dat hij geen dreiging vormde. Maar de sergeant leek de woorden niet te horen. Zijn ogen bleven gericht op het Duitse uniform, zoals een roofdier dat zich vastbijt in de geur van een prooi die hij al te lang had gezocht. De mannen achter hem begonnen te fluisteren en hun fluisteringen waren geladen met angst en haat die zich hadden opgehoopt gedurende dagen van ondergrondse strijd zonder slaap, water of hoop.

De hoofdpersoon voelde dat hij moest kiezen. Hij keek naar de gewonde Duitser en zag hoe diens lippen bewogen zonder geluid. Misschien een woord. Misschien een smeekbede. Misschien alleen lucht die zijn longen verliet zonder kracht. Hij zette één stap naar voren en zei dat niemand iets zou doen tot hij had uitgelegd wat er was gebeurd. Maar de sergeant lachte schamper, een geluid dat meer weg had van een brekende snaar dan van een lach. Hij zei dat niemand uitleg wilde. Dat niemand nog tijd had voor menselijkheid. Dat in deze tunnels elk

uniform telde en dat de kleur van deze man betekende dat hij nooit hun bondgenoot kon zijn.

De hoofdpersoon voelde hoe zijn hart zwaar werd. Hij zag het gezicht van de Duitser, half bedekt met rook en roet, en voelde hoe er iets in hem verzette tegen de dreigende executie. Maar hij wist ook dat als hij zich zou verzetten tegen deze uitgeputte, overspannen Fransen, hij niet alleen zijn eigen leven maar ook dat van de twee gewonden achter hem in gevaar bracht. De situatie zat vast als een rat in een ijzeren klem en er was geen stap die hij kon zetten zonder gevolgen.

Toen gebeurde iets onverwachts.

Een van de Franse gewonden die verderop tegen de muur lag begon te hoesten. Een diepe, rauwe hoest die hem naar voren deed buigen. De sergeant draaide zich kort om en in dat kleine moment van afleiding trok de hoofdpersoon de Duitse deserteur naar zich toe en zette zijn eigen lichaam beschermend tussen hem en de pistoolloop in. De sergeant vloekte en richtte zijn geweer hoger, maar het moment dat volgde werd gevuld door een dreun van boven die de grond deed trillen alsof de aarde zelf hen wilde scheiden. Stof viel als sneeuw uit het plafond en de lamp die aan de muur hing schommelde fel. De hoofdpersoon voelde hoe de lucht veranderde. Hoe de rook dichter werd. Hoe de tunnel begon te zuchten alsof hij elk moment kon barsten.

Een van de Franse soldaten riep dat de tunnel instabiel werd en dat ze onmiddellijk verder moesten. De sergeant bleef het Duitse uniform aanstaren alsof hij geen andere werkelijkheid kon zien dan de haat die zich in hem had opgehoopt. Maar toen nog een explosie de muur achter hem deed beven, gaf hij met tegenzin bevel om verder te trekken. Hij wees op de hoofdpersoon en zei dat de vijand onder zijn verantwoordelijkheid viel en dat als er iets misging, hij degene was die de prijs zou betalen.

De hoofdpersoon voelde de dreiging in die woorden maar knikte zonder iets terug te zeggen. Hij hielp de Duitse soldaat overeind,

ondersteunde de twee gewonde mannen achter hem en begon langzaam te lopen achter de sergeant aan. De tunnel ahead was donkerder dan de vorige. De wanden leken dichter bij elkaar te staan en de stappen van hun kleine groep klonken als holle slagen op een houten kist. Het rook naar vocht en verroest ijzer, alsof ze zich dieper in de ingewanden van de aarde begaven waar geen licht ooit binnenkwam.

Terwijl ze verder trokken hoorde hij het zachte, onregelmatige gehijg van de Duitser naast hem. Hij vroeg zacht of hij nog kon lopen. De man knikte zwak. Hij zei dat hij al drie dagen gescheiden was van zijn eenheid en dat hij geen kant meer op kon. Dat hij verdwaald was in de tunnels, aangevallen door zijn eigen mensen omdat hij niet langer wilde vechten. Zijn stem was rauw en gebroken, maar de woorden waren helder. Hij had geprobeerd te ontsnappen uit de hel die boven de grond woedde en was uiteindelijk in een nog donkere hel terechtgekomen.

De hoofdpersoon luisterde zonder te reageren. Hij voelde dat elke zin van de deserteur werd gehoord door de Franse soldaten voor hen en dat elk woord dat hij sprak een nieuwe golf van spanning kon veroorzaken. Hij hield de Duitse soldaat zo dicht mogelijk tegen zich aan alsof zijn aanwezigheid hem beschermde tegen een onzichtbare dreiging die in de muren zelf school.

De tunnel dook verder naar beneden en werd breder. Tot zijn verbazing mondde hij uit in een grotere ruimte die hij pas zag toen de flinkerende lamp die boven hun hoofden hing oplichtte. De ruimte zat vol Franse soldaten. Sommige lagen op de vloer, anderen zaten tegen de muren. Hun gezichten waren vermagerd, hun ogen glazig en hun ademhaling zwaar. Het was een ondergrondse kamer vol mannen die op de rand van fysieke en mentale instorting balanceerden. Toen ze de Duitse soldaat zagen, barstte er onmiddellijk rumoer los. Sommigen schreeuwden dat de vijand eruit moest. Anderen begonnen naar hun wapens te grijpen. De sergeant hief zijn hand en zei dat iedereen stil moest zijn, maar zijn stem was te zwak om een groep van zo uitgeputte mannen te beheersen.

De hoofdpersoon voelde hoe de spanningen opliepen als een snel stijgende hittegolf. De gewonde Duitse soldaat kromp ineen, zijn ogen groot en vol angst. De hoofdpersoon legde zijn hand op diens schouder en zei dat hij dicht bij hem moest blijven. De sergeant duwde zich door de menigte en zei dat de man onder bewaking stond, dat hij gewond was en dat hij voorlopig geen gevaar vormde. Maar de mannen in de kamer luisterden nauwelijks. Sommigen wilden hem meteen afmaken. Anderen riepen dat hij als onderhandelingsmiddel gebruikt moest worden als ze gevangen werden genomen. De chaos werd zo intens dat het geluid door de wanden galmde alsof de aarde het gesprek meeluisterde.

Toen kwam een nieuwe dreun die de hele kamer deed schudden.

De lichten doofden.

Alle mannen verstijfden.

De tunnel achter hen stortte gedeeltelijk in.

En in de duisternis zei iemand zacht dat ze nu écht nergens meer heen konden.

12. de Kamer Zonder Adem

De duisternis viel zo plotseling dat het leek alsof iemand het hele fort in één enkele beweging onder een zwarte sluier had getrokken. De mannen verstijfden waar ze stonden en de echo van de instorting stierf langzaam weg in de diepte van de tunnels. In dat korte moment waarin niemand sprak, leek de wereld stil te staan. De hoofdpersoon voelde hoe zijn ademhaling versnelde terwijl hij probeerde te wennen aan de totale afwezigheid van licht. De lucht rook naar stof, angst en oud bloed. De stilte was verstikkend. Hij hoorde alleen het bonzen van zijn eigen hart en het zachte geschuifel van laarzen op de vloer. Iemand fluisterde dat ze een lamp moesten vinden. Iemand anders zei dat de lamp misschien kapot was. Een derde stem zei niets, maar het trillende geluid dat uit zijn keel kwam sprak boekdelen.

Toen ontstond er heel even een smalle lichtstraal toen iemand een kleine zaklamp opende. De lamp trilde in de hand van de soldaat die hem omhooghield en de beam gleed als een zenuwachtige vinger over de kamer. In dat flikkerende licht werden de gezichten van de mannen zichtbaar. Holle ogen. Glimmende wangen van zweet. Monden die halfopen hingen alsof ze probeerden lucht te vinden die niet meer bestond. De Franse sergeant stond vooraan, zijn gezicht strak als een uitgehouwen masker. Hij keek naar de ingestorte tunnel en wist precies wat de situatie betekende. Ze zaten opgesloten. De opening die eerder nog een doorgang had gevormd was volledig geblokkeerd door stenen, balken en aarde. Niemand zou daar doorheen kunnen, niet lopend, niet kruipend, niet gravend.

De sergeant draaide zich langzaam om en zei dat iedereen kalm moest blijven. Maar zijn stem was te gespannen, te breekbaar. Het klonk alsof hij probeerde zichzelf net zo hard gerust te stellen als zijn mannen. De hoofdpersoon keek naar de Duitse deserteur die naast hem stond. De man trilde hevig en keek alsof hij een dier was dat in een kooi was gesmeten die steeds kleiner werd. Zijn ogen glansden in het zwakke licht van de zaklamp. Hij fluisterde iets onhoorlijks in het Duits. Het klonk als een gebed. Maar misschien was het alleen lucht die zijn keel verliet zonder kracht.

De sergeant zei dat ze moesten nagaan of er nog een andere uitgang was. Hij wees op een smalle doorgang aan de andere kant van de kamer waar het licht nauwelijks doorheen ging. Niemand had die doorgang eerder opgemerkt omdat de ruimte vol lag met kisten, dekens en mannen die te uitgeput waren om zich te bewegen. De hoofdpersoon voelde dat dit het enige spoor van hoop was dat nog bestond. Maar toen een groep naar de doorgang liep, zagen ze dat die slechts een korte, ingestorte zijtunnel was. Het was geen gang. Het was een doodlopende grot zonder enige mogelijkheid tot ontsnapping.

Toen het besef doordrong dat ze volledig omsingeld zaten, veranderde de sfeer in de kamer als een plotselinge storm die binnenvalt. Mannen begonnen te mompelen, anderen te vloeken. Sommigen lachten, niet uit vreugde maar uit een soort hysterische paniek. De hoofdpersoon probeerde te kalmeren door diep adem te halen, maar de lucht was warm en dik, alsof iedere ademteug hem alleen maar verder de angst in duwde. De sergeant beval iedereen te gaan zitten en energie te sparen. Maar niemand luisterde meer volledig. Een soldaat begon te schreeuwen dat het fort hen levend zou begraven. Een andere man riep dat er nog lucht moest zijn, dat ze gewoon moesten wachten. Maar iedereen wist dat wachten hier even gevaarlijk was als bewegen.

Toen klonk er een nieuw geluid dat de kamer opnieuw verstijfde. Het was zacht. Ritmisch. Een tik die van ver kwam, maar door de tunnelwanden werd versterkt alsof het vlak naast hen stond. De hoofdpersoon voelde iets kouds langs zijn ruggengraat glijden. De Franse soldaten keken elkaar aan. De Duitser verstijfde. Het tikken kwam opnieuw. Harder. Toen weer. Sneller. De sergeant fluisterde dat dit geen vallende stenen waren. Dit was iets anders.

Het was een schop.

Of een hamer.

Of het einde dat langzaam door de muren kroop.

Niemand wist of het de Duitsers waren die probeerden door te breken, of dat het de druk van de aarde was die de stenen verplaatste. Het tikken bleef aanhouden, elke slag als een nagel die dieper in hun zenuwen werd gedreven. Een soldaat riep dat ze hun wapens moesten richten. Een ander zei dat als de Duitsers doorbraken, ze geen schijn van kans hadden in deze kleine ruimte. De sergeant probeerde iedereen tot stilte te manen, maar op dat moment stak een nieuwe, lage dreun door de wanden waardoor het leek alsof de kamer zelf bewoog.

De hoofdpersoon pakte instinctief de Duitse deserteur bij zijn schouder om hem naar zichzelf toe te trekken. De Duitser keek hem aan met een blik die alles vertelde. Dat hij wist wat de Fransen dachten. Dat hij wist dat hij als eerste zou worden neergeschoten als de Duitsers binnenvielen. Hij fluisterde dat hij geen vijand was, dat hij niet wilde sterven. Dat hij alleen had geprobeerd te vluchten. Zijn stem brak bijna bij elke letter.

De sergeant zag het. En in zijn ogen verscheen iets gevaarlijks. Niet alleen wantrouwen. Maar besluit. Hij stapte naar voren, trok zijn pistool en zei dat de Duitse deserteur een risico vormde dat ze zich niet konden veroorloven. Dat als de Duitsers doorkwamen en de deserterende soldaat vonden, ze zouden denken dat de Fransen hem verborgen hielden en hen allemaal zouden doden. Het pistool werd hoger gehouden. De kamer viel stil. De enige geluiden waren het onregelmatige tikken in de muren en de ademhalingen die steeds sneller gingen.

De hoofdpersoon voelde hoe zijn hart begon te bonzen. Hij stond tussen de sergeant en de Duitser en wist dat hij geen tijd had om te redeneren. Hij zei dat de man gewond was, dat hij niets kon doen, dat hij hun enige getuige was dat ze de tunnels hadden bereikt. De sergeant zei dat getuigen er niet toe deden in oorlog. Dat alleen overleven ertoe deed. De Fransen die langs de muren zaten keken gespannen toe. Sommigen wilden het laten gebeuren. Anderen draaiden hun ogen weg alsof ze het niet konden verdragen. De Duitse deserteur zakte door zijn knieën en fluisterde dat hij niet terug wilde in de oorlog. Zijn handen trilden terwijl hij ze tegen zijn borst drukte.

De sergeant zette een stap dichterbij.

Zijn vinger rustte op de trekker.

Het tikken in de muren werd sneller.

De lucht werd zwaarder.

De lamp begon te flikkeren.

De hoofdpersoon maakte een keuze.

Hij plaatste zijn hand op de loop van het pistool en duwde die omlaag.

De sergeant draaide zich naar hem om alsof iemand hem in zijn rug had gestoken. Zijn ogen vulden zich met razernij. Voor een moment was het niet duidelijk wie het eerst zou handelen.

Toen klonk er een explosie zo dichtbij dat de vloer onder hen begon te zakken.

De lamp sprong definitief uit.

De kamer werd zwart.

En de vijand was er.

13. de Adem van de Aarde

De duisternis die de kamer plotseling had opgeslokt voelde niet als afwezigheid van licht maar als een levend wezen dat zich over hun huid legde en langzaam naar binnen kroop. De hoofdpersoon hoorde in het zwart het geluid van vallend puin en het breken van hout. Iemand schreeuwde maar de stem werd meteen gedempt door het gedreun dat door de muren trok. Het leek alsof de aarde zelf een lange ademhaling nam, alsof ze hen eerst opslokte en daarna besloot of ze hen levend zou houden of zou verpletteren. De hoofdpersoon voelde de Duitse deserteur tegen zijn arm drukken. De man trilde hevig en probeerde niet te vallen terwijl de kamer onder hen bewoog zoals een schip dat tegen rotsen sloeg.

Toen de stofwolk iets zakte hoorde hij de sergeant vloeken in het donker. Het pistool raakte de vloer toen hij struikelde en de klank van metaal op steen echode lang door in de afgesloten ruimte. De hoofdpersoon kroop snel naar voren en voelde met zijn vingers de koude loop van het pistool. Hij duwde het weg richting de muur zodat niemand het kon grijpen in paniek. De sergeant merkte het niet omdat hij probeerde overeind te komen terwijl hij tegen een kist leunde die halverwege de kamer stond. De mannen in de kamer hoestten terwijl ze probeerden lucht te vinden in de stofmassa die hun longen bekleemde.

Een kleine lichtbron flakkerde aan. Een soldaat had een stuk van een brandende lont uit een munitiekist gehaald en hield die in de lucht. De lont brandde traag en gaf een zwak, dansend geel licht dat de ruimte in grillige schaduwen hulde. In dat onstabiele licht zagen ze de nieuwe schade. Een deel van de muur waar het tikken vandaan was gekomen was open gescheurd door de explosie. Er stak een scheur in de stenen alsof een enorme hand de wand had proberen open te duwen. Stenen lagen verspreid over de vloer. En door de opening hoorde men opnieuw voetstappen.

Niet de voetstappen van een enkele soldaat.

Maar meerdere.

Laag, ritmisch, ver weg.

De sergeant wilde iets zeggen maar zijn stem brak toen het geluid dichterbij kwam. De mannen in de kamer verstijfden. Het ritme van de stappen werd duidelijker. Niet een aanval die rent. Niet artillerie. Het was het trage, beheerste tempo van soldaten die door een tunnel systeem trokken waarin geen haast bestond omdat ze wisten dat hun vijanden nergens meer heen konden. De hoofdpersoon herkende onmiddellijk het geluid. Hij had het eerder gehoord. Het was de stap van Duitse infanterie die zich door ondergrondse sectoren bewoog.

De Franse soldaten keken naar elkaar met ogen waarin wanhoop vocht met woede. Sommigen grepen hun geweren steviger vast maar ze wisten dat een direct vuurgevecht in deze kleine kamer zou betekenen dat iedereen binnen seconden zou worden gedood. De hoofdpersoon voelde dat de lucht dunner werd door de collectieve ademhaling van tientallen mannen die zich probeerden stil te houden. De Duitse deserteur fluisterde iets onhoorlijks en drukte zich tegen de muur alsof hij erin wilde verdwijnen.

Toen besloten de stappen.

Heel even.

Alsof de vijand luisterde.

Alsof ze wisten dat er levens achter deze muur wachtten.

Een stem klonk. Gedempt. Duits. De woorden rolden door de opening als koude lucht die een kelder binnenstroomde. De soldaten in de kamer verstijfden. De sergeant fluisterde dat niemand moest reageren. Niet ademen. Niet bewegen. Niet denken dat er nog een ontsnapping bestond. De hoofdpersoon voelde zijn hartslag in zijn keel bonzen alsof zijn eigen lichaam hem wilde verraden.

De Duitse stem riep opnieuw. Harder. Dichterbij. De toon was bevelend. Geen angst. Geen twijfel. De soldaten probeerden diep in de

muren te kruipen terwijl ze zwegen. De Duitse deserteur begon zacht te hyperventileren en de hoofdpersoon legde zijn hand op zijn schouder om hem tot stilte te dwingen. De sergeant keek naar hem en zag dat hij hem onder controle hield. Voor een kort moment leek de sergeant iets van respect te voelen, maar dat moment werd meteen gebroken door een nieuwe trilling die door de kamer trok.

Een Duitse soldaat begon tegen de stenen te beuken.

Een harde, diepe slag.

Nog één.

Nog een.

Elke klap voelde als een aankondiging.

De sergeant fluisterde dat dit niet lang meer zou duren. Dat ze of moesten schieten of moesten vluchten. Maar vluchten was onmogelijk omdat er geen doorgangen meer over waren. De hoofdpersoon keek naar de ingestorte tunnel achter hen en wist dat het waar was. De Franse soldaten kropen naar hun posities langs de muren. Sommigen hielden hun geweren klaar. Anderen keken naar de Duitse deserteur en dachten dat het makkelijker was hem nu te doden dan te wachten totdat de vijand hem vond. De hoofdpersoon zette zijn lichaam tussen hen en de Duitser en zei dat niemand hem zou aanraken.

De sergeant klemde zijn kaken op elkaar maar zei niets.

De Duitse soldaten aan de andere kant van de muur begonnen te spreken. Het klonk alsof ze elkaar instructies gaven. Het tikken werd harder. De stenen begonnen opnieuw te scheuren. De hoofdpersoon voelde de lucht trillen, een teken dat de wand op het punt stond het te begeven. De Franse soldaten verhardten hun handen rond hun geweren maar niemand wist of ze wel tijd zouden hebben om te schieten voordat de Duitsers binnen waren.

Toen klonk er een onverwachte kreun uit de doorgang verderop. Een diepe, lange krak die niets te maken had met vijanden.

De vloer begon te zakken.

Heel langzaam.

Alsof de aarde hen niet wilde doden door vuur of kogels, maar door het simpelweg wegnemen van de grond onder hun voeten.

De hoofdpersoon schreeuwde dat iedereen zich moest vastgrijpen. De mannen vielen om. Kisten gleden richting de opening. De lont die als enige lichtbron had gediend viel in de modder en ging uit. De kamer werd opnieuw zwart. De vloer zakte een paar centimeter, toen nog een paar. De mannen schreeuwden nu wel. De sergeant schreeuwde dat ze omhoog moesten springen. De hoofdpersoon greep de Duitse deserteur vast en trok hem naar zich toe terwijl de grond opnieuw kraakte zoals een zwaar schip dat tegen een rots botst.

En toen, in volledige duisternis, gebeurde het.

De vloer scheurde open.

Ze vielen.

En de kamer verdween boven hen.

14. de Diepte Die Niet Bestond

De val duurde maar enkele seconden, maar voor de hoofdpersoon voelde het alsof elke fractie van de tijd werd uitgerekt tot een eeuwige schreeuw in zijn gedachten. Hij voelde lucht langs zijn gezicht razen en tegelijkertijd het gewicht van de Duitse deserteur die tegen hem werd gedrukt terwijl ze samen naar een onbekende diepte stortten. De wereld draaide. Zijn maag trok samen. Zijn ogen knepen zich vanzelf dicht toen hij instinctief zijn armen om zijn hoofd slaagde. Toen kwam de klap. Hard. Brutaal. Onverbiddelijk. Hij voelde hoe zijn lichaam in een laag modder terecht kwam die de val enigszins dempte maar zijn ribben deden hevig pijn. Hij hapte naar adem en schoot recht overeind terwijl koude modder langs zijn wangen droop.

Het was volledig donker. Niet het soort duisternis dat wordt veroorzaakt door gebrek aan licht, maar het soort duisternis dat lijkt te groeien vanuit de muren. Een zwarte massa die alles opslokt. De hoofdpersoon strekte zijn handen uit en voelde natte aarde. Modder. Steen. Een plafond dat hoger lag dan hij kon aanraken. Achter hem hoorde hij het kreunen van anderen die ook waren gevallen. Hij riep hun namen maar zijn stem verloor zich in de klamme lucht. Een paar tellen later hoorde hij een zachte reactie. De Duitse deserteur was er nog. Ook een van de andere gewonde mannen leefde. De sergeant hoorde hij niet, maar ergens hoorde hij geschuifel en een diepe grom die hij herkende als pure woede vermengd met pijn.

Hij kroop over de natte grond richting het geluid van de deserteur. Hij vond hem tegen een wand, half onder een balk die was meege gevallen. De man ademde zwaar, alsof elke ademdeug hem dichter bij instorting bracht. De hoofdpersoon duwde de balk langzaam omhoog en trok hem eronder vandaan. De Duitser kreunde luid en greep zijn arm vast terwijl hij probeerde overeind te komen. De hoofdpersoon legde zijn hand op zijn schouder en zei dat hij moest blijven liggen. Zijn been stond in een onnatuurlijke hoek en de pijn stond in zijn ogen geschreven.

Achter hem klonk een nieuwe stem. Een Franse stem die vroeg waar ze waren. Een stem die trilde van angst. De hoofdpersoon keek om maar hij zag niets. Hij kon alleen luisteren. Hij hoorde meerdere ademhalingen. Een paar kreunen. En dan, ver weg, het geluid van vallende stenen. Boven hen leek de vloer waar ze uit waren gevallen langzaam verder te scheuren. Hij wist dat ze niet terug omhoog konden. Zelfs als het mogelijk was om te klimmen, zou de instabiliteit hen onmiddellijk verpletteren.

Toen hoorde hij iets dat zijn bloed deed verstijven.

Water.

Heel zacht.

Maar onmiskenbaar.

Een druppel die viel in een plas verderop.

Dan nog een.

En nog een.

Alsof de aarde langzaam haar wonden liet bloeden.

Het geluid groeide. Hij hoorde water dat langs de wanden sijpelde en een smalle stroom vormde op de vloer. De sergeant schreeuwde ergens dat niemand het water mocht vertrouwen. Dat ondergrondse water in forten altijd ergens naartoe liep. Dat het vaak de weg volgde die de tunnels gebruikten. Dat water meestal de kortste route naar een lagere sectie koos.

En als zij hier waren gevallen, dan bevonden zij zich in die lagere sectie.

De hoofdpersoon voelde zijn hart sneller kloppen toen hij beseftte dat deze ruimte niet bedoeld was om soldaten te huisvesten of zelfs maar te betreden. Het was een deel van het fort dat misschien nooit volledig

was afgewerkt. Een oude opslagkamer. Een onvoltooide corridor. Een ondergrondse schacht die de bouwers ooit hadden verlaten. Misschien was het zelfs een drainagegang die water moest afvoeren naar een dieper systeem dat onder Fort Vaux lag. Hij hoorde hoe de Franse soldaten zich begonnen te verplaatsen, op handen en voeten zoekend naar houvast, zoekend naar structuur, zoekend naar een uitgang die misschien niet bestond.

Het water begon sneller te stromen en de grond werd kouder. De lucht werd zwaarder, alsof het vocht dat door de gangen trok hun longen langzaam vulde. Iemand riep dat het water steeg. De hoofdpersoon voelde met zijn handen langs de modderige vloer en merkte dat hij gelijk had. De laag water was aanvankelijk nauwelijks merkbaar, maar nu bereikte het al bijna zijn enkels.

Paniek begon zich door de groep te verspreiden. Een soldaat begon te schreeuwen dat ze zouden verdrinken. Een andere man probeerde tegen de muur op te klimmen maar gleed terug. De sergeant riep dat iedereen moest luisteren, maar zijn stem had geen gezag meer in deze duisternis. Het water bleef stijgen. De hoofdpersoon voelde dat de modder onder hem begon te bewegen alsof de aarde werd losgeweekt.

Hij wist dat ze hier niet konden blijven.

Hij tastte langs de wand en zocht naar een spleet, een doorgang, een corridor die misschien nog bestond. Zijn vingers gleden over scherpe stenen, natte aarde en metaal. Toen voelde hij iets anders. Een licht briesje. Heel zacht. Zo zacht dat hij dacht dat hij het zich verbeelde. Maar toen hij opnieuw zijn hand uitstreckte voelde hij het duidelijker. Het was geen lucht die van boven kwam. Dit was lucht die door een spleet of opening naar binnen werd gezogen.

Lucht betekende ruimte.

Ruimte betekende mogelijkheid.

Mogelijkheid betekende hoop.

Hij riep de sergeant. Hij riep de anderen. Ze kropen naar de muur en tastten met hun handen over de stenen totdat ze dezelfde kleine opening vonden die hij had gevoeld. Het was nauwelijks een spleet. Een handbreedte. Maar het was lucht. Het was iets. De sergeant zei dat ze moesten beginnen te duwen, stenen te wrikken, het gat groter te maken. De mannen gebruikten hun handen, hun helmen, losse balken die met hen waren meegevallen. Elke slag deed hun vingers bloeden maar ze sloegen door. Het water steeg. De spleet breidde zich uit. Voor het eerst in uren voelde de hoofdpersoon dat er iets bestond dat op richting leek.

Toen kwam er een nieuw geluid.

Stemmen.

Niet boven hen.

Maar achter de spleet.

Duitse stemmen.

Ze hadden het gehoord.

Ze kwamen dichterbij.

Het water steeg.

Hun kracht zakte.

Hun hoop hing aan een draad.

En de vijand naderde de enige uitgang die ze nog hadden.

15. de Stroom van Donker Water

Het water steeg sneller dan iemand had durven vrezen. Wat begon als een dunne laag over de vloer was nu al tot hun enkels gekomen en gleed ondertussen als een koude slang langs hun benen omhoog. De hoofdpersoon voelde hoe zijn spieren zich aanspanden bij elke ademhaling terwijl hij tegen de wand drukte. Zijn vingers waren gevoelloos door het breken van stenen, maar hij bleef duwen, wrikken en trekken. Achter hem hoorde hij het doordringende geluid van soldaten die met hun laarzen door het water stapten, angstig, gehaast, en steeds meer in paniek. De Duitse deserteur lag half tegen een brokstuk aan, zijn ademhaling snel en oppervlakkig. Hij probeerde overeind te komen maar de pijn in zijn been was ondraaglijk. De hoofdpersoon wist dat hij hem moest helpen, maar het gat in de muur was hun enige kans en het water steeg te snel om ook maar een seconde te verspillen.

Aan de andere kant van de muur hoorden ze nu de Duitse stemmen duidelijker. Niet langer gedempt. Niet langer ver weg. Maar dichtbij, als echo's van spoken die door de spleet naar binnen kropen. De stemmen waren laag en berekenend, alsof de mannen daarbuiten de situatie doorgrondde. Een van hen schreeuwde iets dat door de muren galmde. De toon was bevelend en het ritme van hun laarzen verplaatste zich. Ze kwamen voor het gat. Ze wisten dat de Fransen erachter zaten. De Franse sergeant riep dat iedereen moest blijven duwen, dat de opening groter moest worden, dat ze nu of nooit naar de andere kant moesten breken. Maar zijn stem trilde en zijn ogen schoten nerveus door de kamer terwijl het water nu tot halverwege hun scheenbenen stond.

Het tikken tegen de muur begon opnieuw. Geen sporadisch geluid meer. Niet meer het zachte hakken van iemand die voorzichtig te werk ging. Maar zware slagen. Een ritmisch stoten van metaal op steen. Hij wist dat het geen schoppen waren. Geen balken. Dit waren bajonetten. Duitsers die probeerden de stenen opzij te wrikken en het gat te vergroten voordat de Fransen het konden openmaken. De twee groepen zaten gescheiden door slechts een laag oude stenen en

modder, maar ze bevonden zich in dezelfde strijd, elk op hun eigen grens tussen leven en ondergang.

Het water raakte de knieën van de hoofdpersoon. Het was ijskoud en kroop langs zijn huid alsof het wilde vasthouden. Hij voelde hoe zijn ademhaling sneller ging door de stijgende druk, maar hij bleef duwen. De sergeant riep tegen hem dat hij moest volhouden. Een andere soldaat kwam naast hem staan en sloeg met zijn helm tegen de steen. Een barst ontstond. De ruimte vulde zich met opwindning en angst. Ze duwden harder. De barst werd groter. Een steen viel naar binnen en liet een gat achter dat nog net breed genoeg was om licht door te laten. Aan de andere kant zag de hoofdpersoon een flits van beweging. Een helm. Een glans van staal. Een paar ogen die hen opmerkten.

Toen klonk er een schreeuw.

De Duitsers beseften dat de Fransen het gat sneller groter maakten dan zij hadden verwacht. Het gehijg van de mannen buiten werd onrustig. Het metaal begon heviger te slaan. Een bajonet dook door de opening en miste op een haar na de hand van een van de Franse soldaten. De sergeant riep dat niemand zijn vingers in de buurt van het gat mocht houden. De hoofdpersoon trok zich terug maar drukte opnieuw met zijn schouder tegen de scheur totdat deze verder openscheurde. Nog een steen viel weg. Het water steeg nu tot hun dijen. De koude druk voelde als het gewicht van de aarde dat hen naar beneden duwde. Ze hadden niet veel tijd meer. De hoofdpersoon keek naar de deserteur en zag in zijn ogen dat de man begreep dat hij niet door het gat zou passen als het niet snel genoeg werd vergroot.

De sergeant schreeuwde dat ze allemaal moesten helpen. De mannen verzamelden zich rond het gat en gebruikten alles wat ze hadden. Helm. Wapen. Stenen. Houten balken. De stenen verdwenen langzaam. De opening werd groter. Hun handen bloedden. Hun armen trilden. De Duitse stemmen aan de andere kant werden luider, tot vlakbij. De hoofdpersoon hoorde hen vloeken. Hij hoorde hen tellen. Hij hoorde iets dat klonk als het voorbereiden van een aanval.

Toen sloeg een Duitse soldaat met zijn geweer tegen de muur.

De klap daverde door de ruimte.

Scheuren vormden zich in de wand. Water stroomde sneller naar binnen. De hoofdpersoon wist dat de muur geen minuut meer zou houden. De Fransen duwden hun schouders in de stenen. De sergeant riep dat het nu moest lukken, dat dit hun laatste kans was.

Een laatste duw.

Een laatste kraak.

Een stuk van de wand brak weg en het gat werd groot genoeg voor een man om doorheen te kruipen. Een soldaat sprong er als eerste doorheen, gevolgd door nog een. Dan nog een. De hoofdpersoon schreeuwde dat de Duitse deserteur mee moest komen. Hij tilde hem op, de man kreunde en beet zijn tanden op elkaar. Ze bereikten het gat. Achter hen werd de kamer gevuld met water dat nu tot aan hun heupen reikte. Voor hen hoorde hij het gehijg van zijn kameraden die probeerden verder te kruipen in een lagere tunnel aan de andere kant.

Maar precies op dat moment raakte een Duitse hand door de opening.

Een hand, gevolgd door een helm.

De vijand was er.

De hoofdpersoon duwde de deserteur door het gat net op het moment dat een Duitse soldaat zijn geweer tegen de steen zette. De sergeant greep het geweer en duwde het weg. Een korte worsteling volgde waarin niemand kon schieten zonder zichzelf te doden. De mannen duwden elkaar. Een Franse soldaat werd tegen de muur geslagen. De opening was nu een strijdtoneel.

De hoofdpersoon voelde het water opnieuw stijgen.

Tot aan zijn borst.

En nog steeds kwam de vijand.

De sergeant schreeuwde dat hij als laatste moest gaan.

Maar toen kwam een geluid dat alles overheerste.

Een enorme dreun.

De wand achter hen vormde een nieuwe scheur.

Het water begon als een vloedgolf binnen te storten.

En alle mannen realiseerden zich dat de kamer binnen seconden volledig zou onderlopen.

16. de Onderstroom van De Dood

Het water dat door de gescheurde wand naar binnen stortte kwam niet in golven maar in een rauwe, onophoudelijke stroom die het hele vertrek in luttele tellen veranderde in een kolkende put. De hoofdpersoon voelde hoe de kracht van het water hem tegen de muur drukte. Zijn knieën gleden weg in de gladde modder. Hij hoorde geschreeuw, gesmoorde kreten, het gebonk van lichamen die tegen elkaar botsten terwijl de ruimte kleiner werd doordat het water hoger kwam. Het koude water bereikte zijn borst, toen zijn schouders en dreigde hem volledig onder te duwen. Hij plantte zijn voeten stevig tegen een losgeraakte balk in een wanhopige poging om overeind te blijven.

De sergeant brulde dat iedereen naar het gat moest, maar zijn stem werd bijna volledig opgeslokt door het oorverdovende geraas van de instortende wand. De Franse soldaten probeerden in paniek door de opening te komen, maar de vijand stond al aan de andere kant. Duitse handen grepen door het gat, grepen naar uniformen, probeerden mensen naar achteren te sleuren. Een Franse soldaat werd vastgepakt en beide groepen trokken hem als een touw in een strijd die geen winnaar kende. De man schreeuwde totdat zijn stem brak. De hoofdpersoon zag hoe de soldaat half door het gat hing terwijl zijn voeten spartelden in het water dat hem dreigde te verslinden.

Het water klom hoger. Het raakte nu zijn nek. De koude druk maakte elke ademhaling moeilijker. Hij hoorde het wild kloppen van zijn hart op hetzelfde ritme als het bulderen van de instorting boven hen. De Duitse deserteur lag nog steeds op de andere kant van het gat, half ineengezakt, met een gezicht dat merkte dat hij opnieuw dicht bij de dood stond. De hoofdpersoon moest hem bereiken, maar tussen hen in was een gevecht dat niet leek te eindigen. Franse en Duitse handen klemden zich om dezelfde stenen, dezelfde randen van dezelfde onmogelijke doorgang.

Een Duitse soldaat boog zich door het gat, zijn gezicht verwrongen van spanning, zijn helm half afgefallen. Hij bracht zijn geweer naar voren

en probeerde het tegen de sergeant te duwen. De sergeant sloeg het weg, maar de stoot raakte zijn voorarm. Een scheut bloed vloeide door het water dat nu al tot aan hun kinnen reikte. De hoofdpersoon zag hoe de sergeant wankelde, hoe zijn ogen even wegdraaiden. Hij wilde hem helpen maar hij moest blijven zwemmen om niet onder te gaan. Zijn voeten vonden geen vaste grond. De kamer was een kuil geworden. Een put. Een graf dat zich vulde met water.

De instorting ging verder. Stenen vielen van boven en sloegen met harde slagen in het water. Eén steen miste hem op een haar. De lucht werd gevuld met stof dat onmiddellijk werd opgenomen in het koude water, waardoor het aanvoelde als een dikke, troebele soep die zijn zicht volledig benam. Hij hoorde alleen maar. Gevecht. Water. Schreeuwen. De Duitse stemmen klonken nu als echo's in een grot die elk moment zou sluiten. De Franse soldaten die nog konden bewegen hingen half drijvend aan de wand en klemden zich vast om niet mee te worden sleurd door de draaikolken die ontstonden waar water door scheuren naar binnen spoot.

De hoofdpersoon wist dat hij iets moest doen. Hij duwde zich met zijn vrije hand af tegen de vloer, zijn borst half onder water terwijl hij zijn andere arm uitstreekte naar het gat. Een Duitse soldaat probeerde hem te grijpen, maar hij trok zijn arm terug, ademde diep in en wierp zichzelf door de kolkende modder naar de opening. Een golf sloeg over hem heen. Hij voelde water zijn neus binnendringen. Hij draaide zijn hoofd weg en trapte met zijn benen alsof hij door kleverige olie zwom.

Het gat kwam dichterbij.

Maar de vijand ook.

Een bajonet schoot naar voren en raakte zijn helm, waardoor het metaal tegen zijn schouder sloeg. Hij voelde een scherpe pijn langs zijn schouderblad terwijl hij half onder water verdween. Het water steeg. De kamer zou binnen seconden volledig gevuld zijn. Hij hoorde achter zich een man ondergaan. Een plons. Een kreet. Dan niets meer.

Het gat was nu nog maar een meter van hem verwijderd. Hij reikte uit maar een Duitse arm schoot naar voren, greep zijn mouw en probeerde hem onder water te trekken. De hoofdpersoon schopte wild en voelde zijn voet iets raken, misschien een knie, misschien een helm. De greep verslaptte. Hij dook half onder water door, greep de rand van de opening met beide handen en trok zichzelf omhoog terwijl het water hem naar beneden sleurde.

Dan zag hij hem.

De Duitse deserteur.

Zijn hand lag op de rand van de tunnel. Zijn ogen keken naar hem. Wijd. Angstig. Hopend dat er nog een wereld bestond buiten deze duisternis.

De hoofdpersoon greep zijn pols.

De deserteur greep terug.

Achter hem schoot opnieuw een Duitse soldaat in beeld. Deze keer greep de vijand de hoofdpersoon bij zijn riem. Het was alsof hij tussen twee werelden hing. De wereld die hem verdrong en de wereld die hem wilde grijpen. Hij voelde het water tegen zijn rug. Het raakte zijn kin. Het kroop tegen zijn wangen. Hij had nog één ademteug. Hij hoorde de sergeant ergens roepen dat hij moest klimmen. Maar de stem verdween onder watergeluid.

Hij wist dat hij maar één keuze had.

Hij trok met al zijn kracht aan de Duitse deserteur.

De vijand trok harder aan hem.

Het water klom hoger.

Hij voelde dat hij zou verdwijnen.

In die laatste seconde gebruikte hij de kracht van zijn hele lichaam, zette zijn voet tegen een uitstekende steen en duwde zich naar voren terwijl hij de deserteur meenam.

De vijand verloor zijn greep.

Ze stortten samen door het gat.

Het water volgde hen.

En toen werden ze meegesleurd in totale duisternis.

Geen lucht.

Geen grond.

Geen licht.

Alleen stroming.

En een diepe, alles verslindende leegte.

17. de Diepte van Verdun

De duisternis waarin hij terechtkwam was niet slechts het ontbreken van licht maar een tastbaar, verstikkend gewicht dat tegen zijn huid drukte. Het water sleurde hem mee door de nauwe doorgang alsof hij was vastgeklampt aan de wervelstroom van een ondergrondse rivier die nooit bedoeld was om door mensen betreden te worden. Zijn longen brandden. Zijn handen schraapten langs scherpe stenen. Zijn benen sloegen in paniek tegen het water dat hem overal tegelijk probeerde te verslinden. De Duitse deserteur, die hij nog steeds met één hand vasthield, werd half meegesleurd door dezelfde oncontroleerbare kracht. Hij wist niet waar boven of beneden was. Hij wist alleen dat de stroming hem dieper trok in het fort dan hij ooit had willen komen.

Zijn hand gleed bijna van de arm van de deserteur af, maar op het moment dat hij los dreigde te laten voelde hij een wanhopige ruk. De man trok terug, alsof hij hem smeekte om niet op te geven. De hoofdpersoon voelde hoe het water zijn borst raakte. Hij had geen lucht meer. Zijn longen schreeuwden om adem. Zijn hoofd tolde. Een ijzige pijn trok langs zijn ruggengraat omdat het water zo koud was dat het aanvoelde alsof zijn bloed bevroor. Maar hij bleef trekken. Blijven vechten. Blijven bewegen.

Toen, heel abrupt, werd de stroming zwakker. Alsof ze uit een verticale schacht werden gegooid en plotseling weer vrij waren. Zijn hoofd brak door het oppervlak. Hij snakte naar adem en een rauwe hoest vulde de ruimte. Hij kon niets zien maar hij hoorde zijn eigen ademhaling terugkaatsen. De ruimte waarin hij terecht was gekomen moest groot zijn. Hol. Een ondergrondse kamer die diep onder het fort lag. Het water kletste tegen de wanden terwijl golven tegen de modderige vloer sloegen.

Hij probeerde te blijven drijven terwijl hij met zijn vrije hand langs de wand voelde. Kou. Steen. Schimmel. Niets dat houvast bood. De Duitse deserteur kwam hijgend naast hem boven water. De man hapte naar adem alsof hij verdronken was en pas op het laatste moment was teruggehaald naar het leven. Zijn ogen waren groot en glanzend. Hij

fluisterde dat hij niet wilde sterven. Zijn stem was nauwelijks een ademhaling. De hoofdpersoon zei dat hij moest blijven bewegen. Dat hij moest blijven trappen. Dat hij nog leefde. Dat hij dat moest vasthouden.

Achter hen klonk een luid geplons. Toen nog een. De vijand. De Duitsers die door het gat waren meegeslagen vielen nu stuk voor stuk in dezelfde ondergrondse plas. De echo's van hun pantser en wapens vibreerden door de muren. De hoofdpersoon hoorde hoe ze hoestten, schreeuwden en probeerden vaste grond te zoeken. Een van hen riep om licht maar zijn stem werd meteen opgeslokt door de ruimte. De sergeant was er ook. Zijn zware gehijg herkende hij uit duizenden. Hij riep dat iedereen naar de wanden moest zwemmen omdat de stroming in het midden het sterkste was. Zijn stem klonk gehavend, maar nog altijd bevelend.

De hoofdpersoon trapte krachtig en bereikte de wand. Hij voelde een metalen richel. Een dun platform dat waarschijnlijk onderdeel was van een oude drainageconstructie. Hij greep het en trok zichzelf omhoog. Het water droop van zijn gezicht terwijl hij zich half over de richel rolde. Zijn schouders deden pijn. Zijn ribben brandden alsof er iets gescheurd was. Maar hij keek meteen naar de deserteur die nauwelijks boven water kon blijven. Hij reikte naar hem en haalde hem met moeite omhoog. De man lag te trillen op het platform en probeerde zijn been anders neer te leggen, maar de pijn maakte hem bijna bewusteloos.

Toen hoorde hij het geluid dat alles veranderde.

Het diepe, dreunende gekraak van steen die het begaf.

Boven hen.

Achter hen.

Onder hen.

De hele kamer leek te beven. Een Duitse stem schreeuwde dat het plafond zakte. Een Franse soldaat riep dat iedereen moest liggen. Het water begon opnieuw wild te kolken toen stenen van boven in het bassin vielen. Een enorme brok sloeg vlak naast de richel in het water en spatte een regen van ijskoude druppels in hun gezicht. De hoofdpersoon greep zich vast aan de richel terwijl het hele fort boven hen leek te bewegen zoals een berg die langzaam inzakt.

De sergeant schreeuwde dat ze door moesten naar de donkere tunnel aan de rechterkant van de ruimte. Niemand wist waar die naartoe leidde, maar het was de enige plek die niet instortte. Het was de enige plek die nog bestond. De hoofdpersoon keek in de richting die de sergeant aanwees, maar er was geen licht. Geen herkenning. Alleen zwart. Een zwart dat zo diep was dat het voelde alsof hij in de mond van een slokop keek.

Een Franse soldaat sprong in het water en zwom ernaartoe. Toen hij bijna bij de tunnel was, klonk er een schreeuw die alles bevroor. De soldaat was onder water getrokken. De hoofdpersoon zag de kolk. Zwart water dat rond draaide. Een diepte die iets vastgreep. Of iemand. Niemand wist of het een instorting was, een stroming, of iets dat dieper lag dan het systeem zelf.

Het water kalmeerde weer.

Geen spoor van de soldaat.

De sergeant schreeuwde dat ze door moesten. Dat ze niet konden blijven. Dat elk moment de kamer zou instorten. De hoofdpersoon keek naar de deserteur. Hij wist dat hij hem niet kon laten liggen. Hij tilde hem opnieuw op, sloeg zijn arm om zijn schouder en stapte opnieuw het water in. De kou trok hem omlaag. Maar hij bleef bewegen. Hij traptte. Hij duwde. Hij vocht om boven te blijven. De sergeant zwom naast hem. Vier Franse soldaten volgden. Twee Duitse soldaten probeerden ook te zwemmen in dezelfde richting, hun gezichten vol paniek.

Toen kwam de klap.

Een brok steen zo groot als een kar viel van boven in het water en deed de hele ruimte schudden. Een enorme golf sloeg over hen heen. De hoofdpersoon verloor bijna zijn grip op de deserteur. Hij probeerde hem opnieuw te grijpen, miste, greep opnieuw en voelde zijn vingers om een stuk stof sluiten. De deserteur hoestte water uit. Het licht van een vallende lamp boven hen flikkerde voor de laatste keer.

En toen zag hij de opening.

Een smalle doorgang net boven waterniveau. Een spleet die hen misschien kon redden. Of misschien kon verpletteren.

De sergeant schreeuwde dat ze erin moesten.

Ze zwommen.

De grond achter hen begon opnieuw te beven.

Het water steeg.

De wanden zakten.

Het fort brulde zijn laatste adem uit.

De hoofdpersoon bereikte de opening, duwde de deserteur erin, trok zichzelf omhoog en kroop naar voren terwijl het water hem bij zijn benen pakte.

Hij hoorde de sergeant achter hem ademen.

Hij hoorde de vijand schreeuwen.

Hij hoorde de wereld instorten.

En toen viel alles weg.

Geen geluid.

Geen water.

Geen licht.

Alsof de aarde hen in één klap opslokte.

18. de Stilte Na De Storm

Het eerste wat hij voelde was kou. Niet de snijdende, bijtende kou van het water dat hem eerder bijna had verstikt, maar een zachte, droge kou die door zijn kleren heen kroop zoals ochtendmist die nog geen daglicht kent. Hij lag op harde steen. Zijn rug protesteerde zodra hij probeerde te bewegen, alsof elke spier in zijn lichaam zich tegen hem verzette. Zijn ogen gingen langzaam open en hij moest knipperen om te wennen aan het bleke schijnsel dat de ruimte vulde. Een smal straaltje daglicht viel door een scheur in de wand en projecteerde een lichte waas die de kamer een spookachtige gloed gaf. Hij wist niet hoe lang hij daar had gelegen. Minuten. Uren. Misschien langer.

Toen hoorde hij een zachte ademhaling naast zich. Hij draaide zijn hoofd en zag de Duitse deserteur tegen de muur zitten, bewusteloos maar adrend. Zijn borst ging langzaam op en neer. Zijn gezicht was bleek, zijn lippen gebarsten, maar hij leefde. De hoofdpersoon voelde een onverwachte golf van opluchting door zich heen trekken, een gevoel dat zo vreemd was na alles wat hij had gezien en gevoeld dat hij er zelf van schrok. Hij wist niet waarom hij zo hard had gevochten om deze man te redden. Misschien omdat in de diepte van Verdun alle soldaten, ongeacht hun uniform, hetzelfde probeerden te doen: niet sterven.

Hij keek om zich heen en zag dat de ruimte waarin ze waren beland waarschijnlijk een oude ventilatiegang was. De lucht was droog, dun, maar ademend. Het water dat hen eerder bijna had verslonden bereikte hier niet. Een smalle strook vocht lag bij de ingang, maar de rest van de vloer was droog genoeg om erop te liggen zonder te verdrinken. Hij probeerde te gaan zitten en voelde hoe zijn spieren weer protesteerden. Zijn ribben deden pijn bij elke ademhaling. Zijn schouder bonkte alsof er iets was gescheurd. Maar hij zat. Hij leefde. En dat besef raakte hem harder dan alle instortingen samen.

Even waren er geen stemmen. Geen schreeuwen. Geen dreunen van artillerie. Geen draaiende waterstromen of instortende muren. Alleen stilte. Een stilte die zo compleet was dat het leek alsof de aarde hem het

zwijgen oplegde om hem te laten voelen dat hij had overleefd. Toen, langzaam, begon hij iets anders te horen. Niet van dichtbij. Van ver. Heel ver. Een trilling door de steen. Het zachte, monotone dreunen van granaten die hoog boven hen ontploften. Het geluid van Verdun. Een geluid dat nooit ophield.

Hij schoof dichterbij naar de deserteur en controleerde zijn ademhaling. De man kreunde zacht toen hij zijn arm aanraakte. Hij opende langzaam zijn ogen, keek verward om zich heen en vroeg met een gebroken stem waar ze waren. De hoofdpersoon zei dat hij het niet wist. Dat ze door een instorting waren meegenomen. Dat het water hen hier had gebracht. En dat ze adem hadden. Dat was alles wat telde. De deserteur knikte langzaam. Zijn ogen vulden zich met tranen, niet van verdriet maar van de pure schok van leven. Hij fluisterde dat hij dacht dat alles voorbij was.

De hoofdpersoon wilde iets zeggen, iets dat op hoop leek, maar het woord bleef steken in zijn keel. Hij wist niet of ze konden ontsnappen. Hij wist niet of er nog iemand leefde boven hen. Hij wist niet of de sergeant of de andere mannen de val hadden overleefd. Hij wist alleen dat hij nog ademhaalde in een fort dat al dagen op instorten stond. Hij wist dat Verdun geen genade kende. Geen redding. Geen beloning voor wie het langst vocht. Alleen de wrede zekerheid dat elke dag meer levens kostte dan iemand had kunnen bevatten.

Hij kroop naar de scheur waar het licht door naar binnen viel. De opening was te smal om doorheen te gaan, maar hij kon genoeg zien om te begrijpen waar hij was. Boven hem lag een laag aarde. Geen dikke laag. Geen muur. Een breuk. Een scheur die door de instorting was ontstaan. Hij hoorde wind. Een zachte wind. Koude buitenlucht die door de spleet naar binnen waaide. De geur was anders dan de muffe lucht van het fort. Het rook naar vochtige grond, naar ochtend, naar vrijheid die nog niet te bereiken was maar wel bestond.

De deserteur vroeg of ze eruit konden. De hoofdpersoon antwoordde dat ze het moesten proberen. Hij duwde zijn vingers in de scheur en voelde hoe kruimelige aarde losliet. Hij trok eraan. Nog een stuk. Een

brok steen viel naar beneden. Het gat werd iets groter. Nog niet genoeg. Maar groter. Hij werkte verder. Zijn handen deden pijn. Zijn nagels scheurden. Hij beet zijn tanden op elkaar en groef. De deserteur probeerde mee te helpen met zijn ene bruikbare arm. Elke beweging kostte hen kracht die ze bijna niet meer hadden. Maar ze groeven.

De lucht werd frisser.

Het licht werd sterker.

En toen, na een lange, uitputtende worsteling, gleed een stuk aarde weg dat groot genoeg was om doorheen te kruipen.

De hoofdpersoon keek naar de deserteur. De man knikte. Hij wist dat hij niet als eerste door het gat kon. Hij wees naar hem. De hoofdpersoon kroop naar voren, drukte zijn schouders door de opening, voelde koude buitenlucht zijn gezicht raken en trok zichzelf omhoog totdat hij zijn handen in gras voelde. Echt gras. Buitenlucht. Buitenwereld.

Hij rolde naar buiten.

De hemel boven hem was grijs.

De heuvels van Verdun lagen stil.

Rookpluimen stegen op in de verte, maar hier, op dit kleine stukje aarde, was niets dan wind.

Hij ademde diep in.

Hij keek naar beneden.

Het gat.

Zijn stem.

De deserteur.

Adem.

Leven.

Hij strekte zijn hand uit en zei dat hij hem omhoog zou trekken.

En voor het eerst sinds de hel onder de grond begon, voelde de hoofdpersoon dat hij niet verder hoefde te vallen.

Epiloog

Dagen later, zodra hij voldoende kracht had verzameld om meer dan een paar meter te lopen, stond de hoofdpersoon opnieuw op dezelfde heuvel waar hij uit de aarde was gekropen. De lucht hing zwaar boven Verdun zoals alleen een hemel dat kan na een strijd die niets had gespaard. Uitgebrande resten van bomen staken als zwarte vingers uit de grond. Modder lag als een tweede huid over de hellingen. De aarde was zo vaak omgewoeld door granaten dat ze geen enkele herinnering meer leek te bezitten aan de tijd waarin hier nog gras groeide en vogels zongen. Hij stond daar, zwijgend, met de Duitse deserteur naast zich, gesteund door een geïmproviseerde kruk die door een Franse verpleger voor hem was gemaakt. De man hield zich deels schuin om zijn been te ontlasten, maar in zijn ogen lag geen vijandschap meer. Alleen vermoeidheid. Alleen dat.

Voor hen, in de verte, lagen de restanten van Fort Vaux. Het leek niet langer op een vesting maar op een karkas dat door een onzichtbare reus was opengebroken. En toch voelde het bijna levend, alsof de muren nog steeds fluisterden over de mannen die er hadden gestreden, gestorven, gezongen, gehuild, gehoopt en gewantrouwd. Verdun was nooit alleen een plaats geweest. Het was een stem. Een stem die bleef zeggen dat dit nooit had mogen gebeuren, en dat de prijs te hoog was geweest om ooit te vergeten. Hij hoorde de wind erdoorheen gaan, en in dat geluid meende hij nog even de stemmen te horen van hen die in de aarde waren verdwenen toen het water en de instorting hen overspoelden. Hij noemde in gedachten hun namen, zo goed als hij zich ze kon herinneren, omdat niemand mocht verdwijnen zonder dat iemand nog aan hen dacht.

De Duitse deserteur legde een hand op zijn schouder. Niet als soldaat. Niet als vijand. Maar als mens. Hij zei dat ze dankbaar mochten zijn dat ze leefden, maar dat leven nooit als een overwinning mocht worden gezien terwijl zoveel anderen in dezelfde aarde lagen begraven. De hoofdpersoon knikte langzaam. Hij wist dat hij gelijk had. De stilte rond hen was zo intens dat het leek alsof zelfs de oorlog even ademhaalde om hen te laten begrijpen dat in dit landschap geen

winnaar bestond. Alleen overlevenden. En zelfs dat woord voelde te groot voor wat zij waren geworden.

Hij knielde bij een klein stuk grond dat nog niet volledig verwoest was. Een plek waar gras uit de aarde probeerde te groeien alsof de natuur niet opgaf, zelfs niet na een jaar waarin elke vierkante meter was verscheurd door vuur, staal en angst. Hij legde zijn hand op de grond en sloot zijn ogen. Hij dacht aan de sergeant. Aan zijn kameraden. Aan de mannen die met hem hadden gevochten in het donker terwijl het water tot aan hun lippen stond. Hij zag hun gezichten terug. Niet als schimmen maar als herinneringen die hij niet wilde verliezen. Hij fluisterde een korte zin die alleen voor hen bedoeld was, zonder dat iemand het hoefde te horen. Een afscheid dat te laat kwam, maar niet minder waar was omdat hij het nu pas sprak.

Toen hij opstond, voelde hij de zwaarte van Verdun in zijn borst. Niet als last maar als belofte. Hij had het overleefd, en daarmee droeg hij de verantwoordelijkheid om niet te zwijgen over wat hij had gezien. Hij wist dat er mensen zouden komen die niet geloofden wat hier had plaatsgevonden. Mensen die cijfers zouden herhalen zonder te begrijpen dat elke naam en elke minuut van deze strijd een wereld op zichzelf was geweest. Hij zou het blijven vertellen. Hij zou blijven uitleggen waarom deze heuvels moesten worden herinnerd. Hij zou nooit toestaan dat de stilte die hier hing ooit werd aangezien voor leegte.

Samen liepen ze van de heuvel af. Hun stappen waren langzaam, zwaar en onzeker, maar ze zetten ze. Elke meter die ze aflegden was een bevestiging dat ze nog ademden. Achter hen lag Verdun. Niet de hel die hen had opgeslokt, maar de plek waar ze ondanks alles weer tevoorschijn waren gekomen. Voor hen lag een onzekere toekomst, maar het was een toekomst waarin de zon nog kon opkomen, zelfs na alles wat ze hadden gezien.

En terwijl de wind zacht door het dode hout floot, wist de hoofdpersoon dat de stilte van Verdun nooit echt zou verdwijnen. Ze zou blijven leven in iedereen die haar ooit had gezien. Ze zou blijven

fluisteren in elke schaduw en elke krater, niet als waarschuwing maar als herinnering.

Een herinnering aan de prijs van oorlog.

Een herinnering aan wat nooit meer mag gebeuren.

En een herinnering aan het feit dat zelfs in de diepste duisternis soms één klein straaltje licht genoeg kan zijn om weer naar de oppervlakte te kruipen.

© Copyright 2022 door Ryde Productions – Alle rechten voorbehouden.

Het is niet toegestaan om enig deel van dit document te reproduceren, te dupliceren of door te geven, noch in elektronische vorm, noch in gedrukte vorm. Het opnemen van deze publicatie is streng verboden.

Verdun – de Hel Zonder Einde

Verdun, 1916.

Een naam die klinkt als een echo uit de onderwereld en die voor miljoenen mensen symbool staat voor de meest nietsontziende slachting die Europa ooit heeft gekend. Tussen ingestorte loopgraven, verdwenen heuvels en een landschap dat door onophoudelijke bombardementen werd herleid tot modder, rook en vuur, probeert één soldaat dag na dag overeind te blijven terwijl de wereld om hem heen langzaam in een nachtmerrie verandert. Wanneer een artillerietreffer een gangencomplex onder Fort Vaux openscheurt, belandt hij samen met kameraden én vijanden in een ondergrondse hel waar water, instorting, duisternis en wanhoop elkaar verdringen.

Wat begint als een gevecht tegen de vijand verandert in een gevecht tegen de aarde zelf. Onder Verdun bestaat geen boven en onder meer. Geen veilige richting. Geen voor of achter. Er is alleen overleven in ruimtes die nooit voor mensen bedoeld waren, gangen die vollopen met water en schachten die kraken onder het gewicht van een hele oorlog. De grens tussen vriend en vijand vervaagt wanneer mannen die elkaar boven de grond bevochten nu samen moeten vechten om überhaupt nog te kunnen ademen.

Verdun – De Hel Zonder Einde is een meedogenloze, op waarheid gebaseerde oorlogsthiller die de lezer meeneemt naar de allerdonkerste diepten van de Eerste Wereldoorlog. Een verhaal dat niet draait om cijfers of legendes, maar om mensen die in de schaduw van de geschiedenis bleven liggen. Met rauwe intensiteit, menselijke emotie en filmische spanning vertelt dit boek het verhaal van overleven op een plek waar de aarde zelf geen betrouwbare bondgenoot meer is.

Voor lezers die willen begrijpen wat Verdun werkelijk betekende. Voor iedereen die durft af te dalen naar de plek waar de stilte nooit ophoudt.